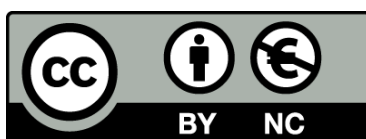

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

El joc, un element clau per la història de la renovació pedagògica

Jordi Brasó i Rius

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència [Reconeixement- NoComercial 3.0. Espanya de Creative Commons](#).

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia [Reconocimiento - NoComercial 3.0. España de Creative Commons](#).

This doctoral thesis is licensed under the [Creative Commons Attribution-NonCommercial 3.0. Spain License](#).

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Tesi doctoral, 2017

El joc, un element clau per la història de la renovació pedagògica

Autor:

Jordi Brasó i Rius

Tutor de la tesi:

Dr. Conrad Vilanou i Torrano

Directors de la tesi:

Dr. Conrad Vilanou i Torrano

Dr. Xavier Torreadella i Flix

Universitat de Barcelona. Facultat d'Educació
Departament de Teoria i Història de l'Educació
Programa de Doctorat: Educació i Societat

Tesi doctoral:

**El joc, un element clau per la història de la
renovació pedagògica**

Autor:

Jordi Brasó i Rius

Tutor de la tesi

Dr. Conrad Vilanou i Torrano

Directors de la tesi:

Dr. Conrad Vilanou i Torrano

Dr. Xavier Torrebadella i Flix

Universitat de Barcelona. Facultat d'Educació

Departament de Teoria i Història de l'Educació

Programa de Doctorat: Educació i Societat

2017

Agraïments

A la meva família.

Als tutors de la tesi, Dr. Xavier Torredadella Flix i Dr. Conrad Vilanou Torrano.

Índex

1. Introducció. Presentació, composició de la tesi i contextualització.....	7
2. Problema, objectius i hipòtesis	10
3. Metodologia emprada.....	12
4. Fonamentació teòrica	19
4.1. <i>El joc: Concepte i breus consideracions.....</i>	19
4.2. <i>El joc a la societat. Anàlisi des de diferents punts de vista.</i>	21
4.3. <i>El joc a l'educació: Influències estrangeres i primeres propostes a l'escola renovada.....</i>	25
4.3.1. <i>Un model pedagògic català: Pere Vergés i Farrés (1896-1970).....</i>	28
4.4. <i>Aplicació del joc a l'ensenyament</i>	29
5. Estructura i articles que conformen la tesi.....	31
6. Sistemàtica pedagògica del joc.....	35
6.1. <i>El joc: societat, jovent i educació</i>	35
6.1.1. <i>Els jocs a la societat.....</i>	35
6.1.2. <i>El joc dels escacs a la societat</i>	37
6.1.3. <i>El joc tradicional del rescat a la societat.....</i>	42
6.2. <i>Aplicacions i intervencions del joc a l'educació.....</i>	44
6.2.1. <i>El joc i l'educació en temps passats</i>	44
6.2.2. <i>Aplicacions del joc a l'educació actual</i>	54
6.3. <i>Propostes per a canviar, renovar i millorar l'educació del futur: Per una educació (física) crítica.....</i>	63
7. A tall de conclusió	67
8. Referències.....	74
9. Annexos.....	88
9.1. <i>Article 1: Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades en funció de la seva lògica interna i del gènere dels practicants (1674-1947) [p. 18-42]</i>	92

9.2. Article 2: <i>El joc popular de la Xarranca. Estudi a través dels llibres i del folklore català. Possibles aplicacions en l'àmbit escolar [p. 82-105]</i>	93
9.3. Article 3: <i>Inicios del ajedrez en la prensa y en las publicaciones deportivas en España (1861-1915) [p. 1-34]</i>	94
9.4. Article 4: <i>Las primeras revistas de ajedrez en España. Estudio de los contenidos de tres revistas (1862-1930) [p. 1-19]</i>	95
9.5. Article 5: <i>Los libros de ajedrez en España (c. 1770-1899): Bibliografía histórica [p. 1-27]</i>	96
9.6. Article 6: <i>Los libros de ajedrez en España (1900-1939): Repertorio bio-bibliográfico y estudio bibliométrico [p. 1-17]</i>	97
9.7. Article 7: <i>El marro, un juego tradicional y popular en la educación física española [p. 697-719]</i>	98
9.8. Article 8: <i>El joc del 'rescat' en el procés constituent de l'esport contemporani a Catalunya (1900-1926) [p. 79-91]</i>	99
9.9. Article 9: <i>El joc del 'rescat' a Catalunya. Un projecte educatiu a l'Escola del Mar de Pere Vergés [p. 191-212]</i>	100
9.10. Article 10: <i>Thomas Arnold, Pere Vergés i els jocs organitzats. Els escacs, un projecte educatiu a l'Escola del Mar (1922-1938) [p. 135-163]</i>	101
9.11. Article 11: <i>El juego del marro. Análisis de la lógica interna y posibilidades educativas [p. 75-79]</i>	102
9.12. Article 12: <i>Investigación-acción y método de proyectos en educación física: organización de un torneo de marro [p. 21-37]</i>	103
9.13. Article 13: <i>Diseño y validación de un test de ajedrez –T23– para niños de 9 a 12 años [p. 18-35]</i>	104
9.14. Article 14: <i>Escola i gamificació als inicis del s. XX: Pere Vergés i el seu model lúdico-pedagògic [p. 1-35]</i>	105

1. Introducció. Presentació, composició de la tesi i contextualització

La present tesi doctoral –en format de compendi de publicacions–, ve normativitzada pel Reial Decret 99/2011, de 10 de febrer de 2011. La recerca està inscrita a la Facultat d'Educació de la Universitat de Barcelona, al programa de doctorat d'*Educació i Societat*¹, en la línia de recerca de la *Didàctica, organització i avaluació educativa*². La tesi porta per títol: *El joc un element clau per la història de la renovació pedagògica*, i està dirigida pel Dr. Conrad Vilanou i Torrano (UB) i el Dr. Xavier Torrebaddella i Flix (UAB).

La investigació pretén tractar diversos aspectes relacionats amb l'ús i la importància del joc a la societat en general i, específicament, a la infància i a l'educació. Les aportacions de la recerca han de permetre reflexionar sobre aquests aspectes en el passat però també han de servir per l'anàlisi del moment actual en el qual es troba el joc. En aquesta última idea, part de la tesi aporta possibles usos i aplicacions relacionats amb les intervencions lúdiques a l'escola³.

Dins d'aquesta investigació no s'han considerat els jocs relacionats amb la sort, ni els jocs de taula, ni de paraules o els integrats sovint dins les matèries teòriques per a l'aprenentatge d'algun concepte / habilitat –sopes de lletres, mots encreuats, jocs de paraules... –. Com posteriorment es detallarà, sí que s'ha posat l'èmfasi en els escacs, el qual per la seva transcendència, lògica externa i institucionalització s'ha considerat un esport⁴. D'aquesta manera s'han tractat a fons tenint en compte el seu potencial pel que fa al seu ús en l'àmbit escolar, a més de comprovar les aplicacions educatives ja dutes a

¹Codi: HDK0K. Pertany a l'Espai Europeu d'Educació Superior (EEES).

²Codi: 101196.

³S'ha pres el terme escola de manera genèrica, i no únicament el que comprèn la franja d'edat de 6 a 12 anys.

⁴Per justificar aquesta afirmació, a més d'estar en la línia del Comitè Olímpic Internacional, poden consultar-se diversos autors que inclouen els escacs dins la categoria d'esport (Brasó, 2010a, 2010b; Lagardera, 1999; Santoro, 2010; TERMCAT, 2010).

terme en temps passats. A més, l'estudi dels escacs ve justificat per les clares similituds amb molts dels esports que requereixen accions tàctiques i estratègiques, i la seva necessitat d'utilitzar diversos tipus d'habilitats similars (Riera, 2005). I juntament amb els escacs, també s'ha fet incidència en les pràctiques motores, que poden aparèixer a la matèria d'educació física, dins l'àmbit educatiu, i que sovint es practiquen de manera lliure i espontània en determinats moments d'oci. Així, amb els jocs als quals es fa referència, l'infant es va desenvolupant de manera integral i mitjançant la recreació, juga, aprèn i va conformant-se la pròpia imatge corporal.

L'estudi s'emmarca dins del territori espanyol i principalment a Catalunya. A més s'aporten informacions de diverses èpoques i diferents períodes històrics. La major part de la recerca se situa durant el primer terç del segle XX, és a dir, en el període que s'ha conegut com de renovació pedagògica –anomenat Escola Activa o Escola Nova⁵–. Però a més d'aquesta època, també es posa èmfasi en el segle XIX. Amb tot es fa una anàlisi sobre determinats aspectes de la societat, fet que permet situar el joc a l'educació i relacionar-lo amb els canvis dins l'àmbit social.

Juntament amb aquestes informacions es proposen també investigacions, treballs i aplicacions actuals, de casos concrets a l'educació i que permeten intuir la possible pertinença sobre l'ús dels jocs a l'ensenyança, en la mateixa línia que es feia a finals del s. XIX i a inicis del s. XX, durant l'època de la modernització pedagògica. És destacable afegir, que a més de l'estudi general que es detalla sobre el joc, s'ha centrat l'atenció en dues activitats lúdiques utilitzades dins d'un model pedagògic renovador com fou el de Pere Vergés (1922-1938): el joc dels escacs i el del rescat⁶. Aquestes dues pràctiques exemplifiquen aquesta importància que es donà a l'element lúdic en l'educació, com a conseqüència de la motivació que generava en els alumnes –a més

⁵Ferrière (1927) ja definí quines escoles es podien considerar escoles actives. No s'entrarà en aquesta introducció a detallar-ho.

⁶Anomenat també joc del *riscat* o del *marro*, entre d'altres noms.

dels beneficis saludables, higiènic o socials que se'n derivaven, com s'explica més endavant–.

Per tant, la recerca ha de ser d'utilitat per a reflexionar sobre la modernització del sistema educatiu, valorant les necessitats i motivacions de l'alumnat, i tenint uns models de referència –basats entre d'altres aspectes en el joc com a element per a la formació–, com foren les diverses propostes d'alta qualitat i prestigi d'inicis del segle XX i paralitzades, quasi en la seva totalitat, amb la Guerra Civil.

Cal dir que l'últim article que forma aquesta tesi pretén fer una anàlisi crítica sobre el ressò del model lúdico-educatiu actual que es diu que cal promocionar des de molts àmbits diversos. D'aquesta manera es busca fer una aportació del fet lúdic escolar des d'una perspectiva beneficosa per l'alumnat, reflexionant sobre el verdader sentit d'aquests tipus de metodologies, proposant una visió crítica de l'educació actual i buscant maneres de millorar-la –i reformar-la–.

La tesi s'inicia detallant els objectius i hipòtesis plantejats a la tesi, i justificant la metodologia emprada. Seguidament es fa una fonamentació teòrica del joc i les seves connexions amb la societat i l'educació. En un apartat posterior es justifica l'estructura i l'ordre dels articles, els quals formen un apartat anomenat “Sistemàtica pedagògica del joc”. La part final de la tesi la conformen les conclusions, referències, i els annexos. En aquests últims s'han inclòs les publicacions que conformen la present recerca.

2. Problema, objectius i hipòtesis

Es fa necessari, convenient i, per tant, és l'objectiu de la tesi, analitzar la importància, ús i funcions que ha tingut –i té el joc– a la societat i a l'educació. En aquest sentit es pretenen respondre qüestions com les següents: Què és el joc? Què significa jugar? Qui juga? Per què juguem? Quina presència han tingut els jocs en els diferents períodes històrics? Les publicacions que tracten diversos jocs i esports són potenciadores del seu ús a l'educació? Quines relacions i aplicacions hi ha entre el joc i l'educació? Quina funció han tingut els jocs en els diferents períodes educatius? Podem aprendre jugant? Quins beneficis aporten els jocs a l'educació? En quin entorn pedagògic i de pensament es duïen a terme els jocs a l'ensenyança? És rellevant el sexe en la pràctica dels diferents jocs? Quines han estat les diferències entre els jocs dels nens i els de les nenes? De quina manera s'han inclòs els jocs a la matèria d'educació física? Hi ha alguna relació entre el joc a l'educació i el joc a la societat? En quina magnitud el joc i l'educació són elements per a dominar i guiar els infants? Fins a quin punt el joc, l'educació física i l'escola potencien el consumisme i els costums del sistema dominant –capitalista–?

A partir d'aquí, s'han elaborat els diversos objectius que es pretenen assolir.

Seguidament s'ordenen els objectius en relació amb els diferents blocs de continguts que formen aquesta tesi. Així mateix, de cada objectiu (Obj.) se'n deriven una o més hipòtesis (Hip.):

a) BLOC A. El joc: societat, jovent i educació:

Obj. 1	Estudiar l'estat de diversos jocs i esports, en èpoques passades, relacionant-los amb la societat de l'època, l'infant i el sistema educatiu, i així poder elaborar una imatge-descripció sobre les característiques socials i lúdiques de cada període històric analitzat.
Hip.	a. Cada classe social practica uns jocs característics que arriben a esdevenir diferenciadors en relació amb altres grups de la societat. b. La pràctica dels diferents jocs simbolitza el model de la societat de cada època. c. El simbolisme dels diversos jocs mostra una gran diferenciació sexual.

	d. Les importacions de l'esport anglès a Catalunya i Espanya, amb el futbol com a element més significatiu, eclipsaren tot un conjunt de jocs –anomenats ara tradicionals– practicats per la població, a finals del s. XIX i inicis del s. XX.
--	--

Obj. 2	Buscar i detallar la presència de diversos jocs en publicacions d'èpoques passades, per poder ajudar a l'elaboració i descripció de la societat de l'època des d'un punt de vista lúdic.
Hip	e. L'aparició dels jocs a les publicacions de l'època permet fer-nos una idea sobre l'estat en què aquestes pràctiques es troben a la societat. f. Els jocs que apareixen en les diferents obres i premsa escrita són distintius de la classe mitjana-alta de la societat.

b) BLOC B (primera part). Aplicacions i intervencions del joc a l'educació, en temps passats:

Obj. 3	Analitzar el pensament de diversos pedagogs que han tractat el joc a l'escola per poder entendre diversos models de funcionament d'èpoques passades i la possibilitat d'adaptació d'aquestes maneres d'actuar a l'educació del segle XXI.
Hip.	g. L'estudi sobre la societat, i específicament sobre els infants i els jocs, permet comprovar que alguns models educatius dels segles XIX i inicis del XX són totalment adaptables a la societat actual. h. Els models educatius renovadors de finals del s. XIX i inicis del s. XX eren majoritàriament molt més innovadors, autònoms i promotors de les llibertats dels alumnes que els que actualment apareixen en diversos centres educatius. i. La proposta lúdico-pedagògica-competitiva de Pere Vergés permetia un treball integral i autònom de l'infant.

c) BLOC B (segona part). Aplicacions i intervencions del joc a l'educació actual, i propostes de canvis:

Obj. 4	Experimentar i dissenyar tasques i propostes lúdiques originàries dels models de l'Escola Nova, adaptades a les característiques i necessitats de la societat-educació actual per aconseguir una educació més democràtica, integral i autònoma per a l'alumne.
Hip.	j. La inclusió dels jocs a l'escola, fent-se mitjançant metodologies com la de Pere Vergés representaria un gran avenç pel que fa al treball integral i per competències, que tant es propugna en l'actualitat, a més de basar-se en les necessitats, interessos, i motivació de l'alumnat.

Obj. 5	Analitzar de manera crítica l'estat actual dels jocs dins del marc educatiu, detallant el verdader sentit d'aquestes pràctiques, per poder proposar una nova educació allunyada al màxim dels interessos del model capitalista de la societat, i afavorint el sentit real de llibertat per a l'alumne.
Hip.	k. Diversos models educatius actuals innovadors i promotors d'una llibertat de l'alumne impliquen un currículum ocult que es desvia del principi d'autonomia, de la llibertat individual i de les propostes reflexivo-crítiques en favor de l'alumne. l. Els jocs, i moltes metodologies educatives –tant passades com actuals–, són un mitjà per inculcar uns valors –estils de vida i creences– de la classe dominant per tal de mantenir el poder i el control social.

3. Metodologia emprada

La diversitat tipològica dels articles de la tesi –de recerca en fons d'arxius, descriptius, d'aplicació, d'interpretació, d'elaboració i validació d'instruments d'avaluació...– fa que no es pugui parlar d'una única metodologia emprada en aquesta tesi.

Molts dels estudis s'han basat en un procés metodològic heurístic, de recopilació d'informacions de fonts primàries i contextualitzades en fonts secundàries. L'inici d'aquesta investigació històrica es basa en una pregunta o objectiu i desencadena en l'heurística. Aquesta última tracta el procés de recollida i descobriment de dades, les quals s'han intentat que fossin les màximes, significatives i de qualitat, amb la finalitat d'aconseguir resultats rellevants i la màxima objectivitat en la temàtica tractada. Cal ser conscient però, com detalla Matute (1999), que mai es pot estar segur d'haver recollit i descobert totes les informacions. Per tant, sempre hi haurà elements per completar els estudis en aquest camp. A la vegada, també és pertinent destacar els coneixements previs del tema en aquest procediment heurístic i que determinaran el procés investigador.

En un pas similar, l'anàlisi hermenèutica –la qual té per objecte d'estudi els textos, i pretén contextualitzar-los i comprendre'ls– ha servit per tractar els temes plantejats a partir de la interpretació de les dades obtingudes. Així s'ha entrat en un procés de comprensió dels textos treballats, interpretant i proposant explicacions des de diversos punts de vista, –tant relacionats amb el propi joc, com amb els costums de la societat, el gènere o la classe social, per exemple–; procés que, tot sigui dit, ja es feia des de l'Antiga Grècia amb els textos homèrics, per exemple. A la vegada, tot aquest conjunt de passos ha servit, quan ha estat possible, per fer interpretacions d'una manera global i entendre un moment, un lloc, una acció... dins de la història universal.

Cal deixar però clar que aquesta anàlisi hermenèutica és única per a cada individu, ja que la formació, l'experiència o la sensibilitat, són factors propis de cadascú, tal i com va proposar Heidegger (1980). I és que “qualsevol cosa que veiem se'ns presenta ja en un univers de sentit que se'ns dóna per la concreta articulació de l'ésser que es dóna en cada moment per a cadascú i que és històricament i culturalment un fàctum concret i relatiu, però que per a cadascú té caràcter com a prioritari o transcendental” (Vilar, 1998, p. 10). Per tant, tota interpretació prové d'una pre-interpretació prèvia-heredada –el propi interès per un tema ja denota, per exemple, una subjectivitat en determinats pre-judicis propis (García, 2002)–. Per tant, qualsevol consideració passarà pel filtre dels qui ho interpreten. Aquesta és la base de l'hermenèutica i tot i ser vàlida, no és menys cert, que sempre serà canviant –però aquesta és l'essència de l'ésser humà–. L'anàlisi de textos esdevé així art i ciència, en la qual caldrà comprendre, valorar, interpretar... el significat textual, l'intertextual i el contextual. Es pretén d'aquesta manera esbrinar el sentit d'un escrit per a l'autor i per al públic al qual anava dirigit (Beuchot, 2000). I pel que fa a les diferents tipologies de tractament de la informació, en general s'ha utilitzat l'hermenèutica històrica amb la finalitat de “reconstruir el contexto histórico original donde se desarrolló el suceso social o cultural que se quiere interpretar y, de esta manera, rescatar el significado auténtico” (Velasco, 2000, p. 66).

En aquesta línia, intentant ser fidels als textos de l'època, s'ha dut a terme l'hermenèutica seguint els consells i regles que diferents experts proposen, com són el de construir els textos tenint en compte l'autor i el públic original, o el fet de relacionar cada concepte amb el text en conjunt. A la vegada, cal tenir present que qualsevol tipus d'aquestes interpretacions no són exclusives i úniques, sinó que hi ha –i hi haurà– sempre interpretacions noves i diverses (Dilthey, 2000; Gadamer, 1998; González-

Valerio, Rivara, Rivero, 2004; Schleiermacher, 1988; Vilanou, 2006; Vilanou, Laudo, 2014). A més, els propis resultats dels articles de la tesi ja són en sí un nou punt d'inici per a noves interpretacions. També cal incidir en l'ús de l'hermenèutica en la línia d'Habermas (1982, 1987), i que pretén aportar una interpretació crítica, allunyant-se de la tradició i de determinats prejudicis socials. Finalment s'ha buscat un terme mig aristotèlic, entre l'hermenèutica univocista –que només dóna com a vàlida una única interpretació– i l'equivocista –romàntica i sense límits pel que fa a la subjectivitat– (Sánchez, 2006). L'hermenèutica analògica, per tant, sembla ser un procediment òptim per abordar aquests tipus d'estudis textuais (Beuchot, 2015; Beuchot, Primero, 2006).

Aquests dos processos de tractament de dades s'han utilitzat quasi sempre conjuntament, amb l'objectiu de validar els resultats obtinguts. Tot aquest procediment, a més, sovint s'ha recolzat en dades estadístiques que han permès quantificar diferents paràmetres. D'aquesta manera en diverses ocasions s'han intentat plasmar d'una manera més matemàtica, determinades apreciacions. Aquests resultats han servit per completar els tractaments interpretatius fets a partir de les fonts d'informació tractades. Es podria parlar així d'un procés heurístic-hermenèutic utilitzat (Beuchot, 1999), en el qual s'ha pretès en gran part “contribuir a una formació humana que sobre el poso de un pensar rememorante articulado históricamente, oriente y dé sentido a la educación en general” (Vilanou, 2008, 86).

Així mateix, la visió holística es fa també evident. Com a conseqüència el joc és analitzat dins l'antropologia humana –les tradicions, el folklore, el simbolisme, l'economia, dins d'una determinada classe social, etc.–, fet per tant indispensable per poder contextualitzar les pràctiques lúdiques en un context, en una determinada temporalitat i, en definitiva, en una societat i en les seves tradicions, costums i maneres d'actuar. És evident que en futurs estudis caldrà valorar el joc des d'altres punts de

vista, poc tractats –o no tractats– dins dels articles que componen la tesi –com per exemple tot el que fa referència a l’hermenèutica crítica, tracta de manera una mica menys significativa–.

I pel que fa als articles més aplicats a l’escola s’han utilitzat també diversos procediments, amb l’objectiu d’analitzar determinats comportaments. Es destaca així la investigació-acció com a procés metodològic, detallant diverses fases com són: l’elaboració d’un pla d’acció a partir d’una base teòrica, seguint amb un treball de camp i acabant amb una fase final analític-informativa (Latorre, 2003; Rodríguez, Gil, García, 1996). En segon lloc destaca el tractament mitjançant el registre de dades de determinades actuacions dels alumnes i plasmades en fulls de registre, tests i enquestes –és el cas de l’elaboració de ludogrames per entendre la lògica interna d’un joc–. Aquests recursos han permès obtenir respostes i valoracions en relació amb la complexitat dels jocs en els alumnes, i la pertinença o no de diverses tasques lúdiques a l’educació.

En un altre sentit, la metodologia emprada per a l’elaboració d’instruments destinats als alumnes s’ha relacionat amb el procediment emprat habitualment en el món científic per aquests efectes. Per tant, s’han tingut en compte les fases per validar un instrument com són les de construcció, validació, ajustaments inicials, pilotatge i anàlisi de reactius (López, 2009).

Finalment, per la rellevància d’alguns articles, es fa necessari incidir en els estudis relacionats amb l’elaboració de repertoris bibliogràfics i bio-bibliogràfics, a partir de tot un procés d’anàlisi documental (Arano, 2009; Garrido, 2002). En aquests s’ha pres la metodologia utilitzada en propostes similars i que és descrita en diverses investigacions, com per exemple les de la pensadora Isabel Cristina Díez (2000), o els experts Jaime Moll (1985) i José Simón Díaz (1971). Proposen així aquests autors

estructurar el procés metodològic en una primera part de recerca de la informació, ja sigui en els catàlegs de la biblioteca, com en els repertoris, diccionaris, publicacions, revistes especialitzades, i també amb la informació que es pugui extreure dels especialistes en la temàtica. Posteriorment se suggereix una identificació i anàlisi del material bibliogràfic, en el qual, es detallin les variacions, edicions i estats de les obres. Per aquesta tasca cal per tant, buscar en diferents fons documentals per tal de poder detectar totes aquestes variables d'una mateixa obra.

En la recerca documental s'han consultat diversos catàlegs de biblioteques de Catalunya i Espanya –també estrangeres–,⁷ a més dels estudis bibliogràfics referents a als diversos àmbits investigats –jocs, esports, renovació pedagògica, educació física...–. Són destacables les obres de Garzón, Alió, Artigas (2012); González-Agàpito (1978); Paluzié (1912, 1921, 1943); Torredadella (2009, 2011). També ha estat rellevant el fons documental de l'autor, el qual ha anat adquirint llibres, revistes i catàlegs relacionats amb els objectes d'estudi de la tesi.

A més, les bases de dades de premsa, disponibles en línia, com l'*Arxiu de Revistes Catalanes Antiques –ARCA–*, la *Biblioteca Virtual de Prensa Histórica*, i la *Hemeroteca de la Biblioteca Nacional d'Espanya*, han permès guanyar molt de temps en aquesta recollida d'informació –juntament amb buscadors com *Google Acadèmic*; *Redalyc*⁸; la Plataforma *Dialnet* de la Universitat de la Rioja, o el portal de *Revistes Catalanes d'Accés Obert, RACO*–.

Després d'aquest procediment de recerca documental, en aquests estudis d'elaboració de catàlegs bibliogràfics i bio-bibliogràfics, es proposa una descripció de les obres, iniciant aquest procediment amb una breu biografia i seguint amb: l'anotació de les dades fonamentals per la identificació del text; l'ordenació alfabètica i segons el

⁷ Dins dels articles ja s'especifica la font consultada, ja sigui una biblioteca, un catàleg, un arxiu...

⁸ *Revistas Científicas de América Latina y el Caribe, España y Portugal*.

lloc de procedència de l'obra; l'elaboració d'índexs de les diverses característiques, una descripció analítica, i una valoració crítica de cada llibre. En aquesta línia, hi ha tot un conjunt també d'articles, d'anàlisi de documentació històrica, en els quals el procés d'extracció de la informació s'ha fet a partir d'aquesta anàlisi documental, sense arribar a elaborar cap repertori bibliogràfic, però seleccionant la informació, tractant-la i contextualitzant-la en la societat de l'època i en el moment en el qual s'ubica l'estudi (Díaz, 1971; Díez, 2000; Moll, 1985). Aquests aspectes s'han tingut en compte per a l'elaboració dels articles relacionats amb aquesta temàtica. Com a conseqüència, les metodologies utilitzades es relacionen amb aquesta tipologia de treballs. D'aquesta manera, com en tots els articles que conformen la tesi, es justifica l'ús d'un procediment o un altre a partir d'altres estudis previs de temàtiques afines a l'article en qüestió.

Caldria incidir que en aquest procés metodològic, l'anàlisi crític del discurs no ha estat significativament analitzat, ni ha estat un factor principal de tractament. Segons aquesta anàlisi crítica del discurs i en els diversos períodes històrics –també en l'actualitat– els textos, el llenguatge, la comunicació... –i també grups socials o institucions–, serveixen com a eina socio-cultural amb la qual es creen, transmeten i es mantenen les diferències de poder. Dins d'aquesta visió, cap text és neutral, sinó que està adaptat, manipulat... per un grup social –el dominant–. Es requereix així tot un procés d'investigació reflexiva que permeti detallar aquestes finalitats ocultes del discurs, centrat en el poder i la ideologia d'uns quants. Tot i que puntualment, en aquesta tesi s'hagi pogut tenir en compte, és un enfocament diferent que caldria considerar en futures investigacions i que permetria qüestionar i reflexionar sobre la recerca. El tractament que s'ha fet així de determinats llibres, articles, textos... requereix així d'aquest nou punt de vista que permeti comprendre el propi sentit del text, el propòsit que tenia el redactor original, el grup social al qual anava dirigit, etc. (Atienza,

Van Dijk, 2009; Bourdieu, 1991; Bourdieu, Passeron, 2001; Benavides, 2008; Cayuela, 2015; Foucault, 2005, 2008; Habermas, 1987).

4. Fonamentació teòrica

4.1. El joc: Concepte i breus consideracions

El joc és l'element principal en l'objecte d'estudi de la present tesi, i és per tant obligat tractar primerament aquest concepte. El concepte prové del llatí, concretament de tres paraules: *ludus*, *lusus* i *jocus* (Monlau, 1856). Cadascun d'aquests mots té però un significat diferent. *Ludus* fa referència a la victòria, als guanys. *Lusus* es refereix a la distracció. I *jocus*, es relaciona amb les paraules, més que amb l'acció, i s'oposa a la serietat.

Conceptualment, el significat de la paraula, i la seva acció –jugar– es concreta en diverses definicions acadèmiques. Així, segons la segona edició del *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*, el significat de jugar equival a “Passar el temps en quelcom que es fa amb l'objecte d'entretenir-se, de divertir-se”. A la vegada, es defineix, referint-se a una o més persones, “entretenir-se en algun dels exercicis recreatius o esportius sotmesos a regles, en què sovint hom guanya o perd”. En aquest sentit, les definicions són similars a les que proposa la Real Academia Española⁹, en la qual jugar equival a “hacer algo con alegría y con el solo fin de entretenerse o divertirse”. De tota manera, també es proposen definicions com “entretenerse, divertirse tomando parte en uno de los juegos sometidos a reglas, medie o no en él interés” o també “tomar parte en uno de los juegos sometidos a reglas, no para divertirse, sino por vicio o con el solo fin de ganar dinero”. Queda palès que en general, el joc es relaciona amb passar l'estona, l'entreteniment, la diversió o també amb el fet de guanyar diners. Es conclou, per tant, que tot i que en general s'atribueix el joc al concepte d'oci i de diversió, aquest pot aparèixer amb un sentit molt més materialista i econòmic, i que no tindria per què relacionar-se amb aquest concepte lúdic.

⁹Versió 22a, de 2012.

A la tesi que ens ocupa es fa referència al joc, relacionat amb aquest entreteniment, esbarjo, oci... Però a més, s'estudia significativament el joc a l'escola com a tasca dirigida, per a l'aprenentatge de diferents aspectes. Com a conseqüència el joc es torna sovint una activitat obligada –i no espontània, lliure... com diuen les definicions dels diferents diccionaris–. Apareixeria així una nova definició que podria redactar-se de la següent manera

Joc: Activitat inicialment utilitzada per a l'oci, l'entreteniment... i duta a terme a l'àmbit educatiu, freqüentment amb l'objectiu que l'alumne el practiqui de manera obligada per a assolir diferents tipus d'aprenentatge.¹⁰

Però, a més d'aquestes definicions, que s'accepten en aquesta tesi com a jocs, que determinen l'objecte d'estudi, caldrà fer-se la pregunta següent: Qui juga?

Es fa així evident, que, de la mateixa manera que els altres animals, el nen i l'home, també juguen. Però, una visió sobre l'evolució de l'espècie humana detalla que, a diferència dels simis, l'home ha mantingut el caràcter immadur de la infància, és a dir seguint a Wagensberg (1998, p. 18), “el ser humano no sólo sería el descendiente de un mono, sino que lo sería de un mono inmaduro”. Afegeix també que l'humà creix mantenint els patrons infantils i que “un detalle importante de la infancia es el aprendizaje, y uno de sus métodos más universales es el juego” (Wagensberg, 1998, p. 108).

A diferència dels animals, que quan arriben a l'edat adulta i han assolit els aprenentatges bàsics, perden el sentit pel joc, la raça humana segueix amb aquesta pràctica infantil, fet que podria interpretar-se com la senyal d'identitat més significativa de l'espècie. Així, a diferència de les altres espècies, l'ésser humà segueix jugant, tot i ja haver assolit determinades habilitats per viure a través del joc. En aquest últim cas,

¹⁰En aquesta línia, a la part final de la tesi, es reflexiona sobre aquest ús dirigit i regulat del joc.

però, el sentit lúdic es relaciona amb el plaer, l'absurditat, però també amb "la creativitat científica i literària" (Wagenseberg, 2006, p. 109). Per tant, el joc passa d'un sentit biològic a un de cultural.

Com a conseqüència, la definició del concepte de joc, i el seu ús en el nen, però també en l'humà, ens porta a l'anàlisi d'aquesta activitat a la societat. Aquesta relació fa pertinent el tractament de qüestions com les següents: a quins jocs juga la societat? Com s'organitzen els humans en relació amb el joc? Quines importàncies es donen als jocs? Quin simbolisme té el joc a la societat? Com s'estructuren les relacions humanes en el joc? Com ha evolucionat el joc a la societat? Quina és la diferència entre el joc de l'adult i el de l'infant?

Totes aquestes i d'altres qüestions són les que es plantegen i es pretenen reflexionar a la present tesi.

4.2. El joc a la societat. Anàlisi des de diferents punts de vista.

Així, el punt de partida d'aquesta tesi s'inicia amb l'anàlisi del joc. Un dels primers aspectes a analitzar és l'objecte d'estudi en el seu context, és a dir, amb la societat, per tant caldrà tractar les diferents visions lúdiques (Gutiérrez, 2004).

Huizinga, Caillois o Bally aporten una visió antropològica sobre l'origen del joc, i a partir de les pràctiques lúdiques estudien les diferents societats i els canvis culturals que apareixen en les diferents èpoques. Juntament amb aquests autors es troben propostes com les de Buitendijk, Claparède, Bovet, Carr, Groos, Hall, o Spencer que també analitzen la necessitat que l'espècie humana, i el nen, tenen per l'activitat lúdica. Aquest conceptes és estudiat per molts altres pensadors que l'analitzen des de molts diferents àmbits: la motricitat, l'educació, la biologia, la fisiologia, la història, la psicologia, l'antropologia... (Ballesteros, 1933; Bally, 1964; Bantulà, 2005, 2006a, 2006b, 2006c; Bantulà i Vilanou, 2009; Bovet, 1922; Buitendijk, 1935; Claparède,

1927; Decroly, Monchamp, 2002; Dunning, 2003; Elias i Dunning, 1986; Elschenbroich, 1979; Garvey, 1977; Huizinga, 1972, 2008; Lavega, 2000; Morillas, 1990; Parlebas, 2001, 2003; Payà, 2007, 2012; Pelegrín, 1984, 1992, 1996; Ríos, 2009; Torredadella, 2009, 2011). Serà necessari, per tant, tenir aquests autors com a referència.

Es comprova que, en cap cas, apareix el joc com a element aïllat a la societat. I és que com pensa Elschenbroich (1979, p. 9), referint-se a les joguines –i per tant adaptable al joc en sí–, “los objetos adquieren su significado en el contexto, es decir dentro de un sistema de relaciones”. Hi ha així una relació amb el pensament de l’home com a ésser social, com diversos pensadors afirmen, i que Dussel (2012) clarifica dient que l’home mai no ha estat mai individu, sinó que sempre ha estat comunitat –i s’ha de veure, analitzar i entendre d’aquesta manera–.

De manera específica, la tesi pretén analitzar l’ús del joc a l’educació, fet que implica, també contextualitzar aquestes pràctiques a la societat¹¹, per posteriorment poder relacionar-les amb la importància i utilitat que es dóna a l’escola.

Encapçala, d’aquesta manera, la tesi, l’article titulat: *Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades en funció de la seva lògica interna i del gènere dels practicants (1674-1947)*¹². La investigació analitza així els jocs de l’*Auca dels Jocs de la Mainada*, que Amades va reproduir i analitzar. Dins d’aquesta recerca, es detalla l’origen, el simbolisme i la funció de cada tipus de pràctica, ja sigui amb finalitats bèl·liques, religioses, relacionant-les amb les festivitats, o com a simbolisme de la vida a la societat. A més, també es classifiquen els jocs segons el predomini pel que fa al

¹¹Caldrà analitzar també el joc a la societat, vist com a perjudicial i com un vici. No ens pararem a explicar-ho per no allunyar-nos de l’objecte d’estudi de la tesi. Moltes són les referències sobre aquestes prohibicions en bars, tabernes, cases particulars... A tall d’exemple es poden consultar obres com les de Alcocer (1559), Covarrubias (1543), González (1993) o Guzmán (1614).

¹²Brasó, J.; Torredadella, X. (2015), *REIRE: Revista d’Innovació i Recerca en Educació*, 8(2), 18-42.

gènere i també amb la complexitat motriu, representada per la lògica interna de cada pràctica (Parlebas, 2001; Torrebadella, Brasó, 2014).

Aquest article ve acompanyat per altres treballs, que relacionen el joc amb l'entorn i la població, com és el cas del titulat: *El joc popular de la xarranca. Estudi a través dels llibres i del folklore català. Possibles aplicacions en l'àmbit escolar*¹³. I tenint en compte que l'objecte d'estudi de la tesi fa referència a aquestes activitats a l'educació, es fa rellevant estudiar –com posteriorment es veurà– el model del pedagog Pere Vergés, que inclou el joc com a pilar fonamental del seu ideal pedagògic. Concretament serà pertinent tractar dos dels jocs representatius del pedagog, ja anomenats anteriorment: els escacs i el rescat. Per aquest motiu i en la línia de l'anàlisi social del joc, s'inclouen articles que relacionen aquestes activitats amb la població i l'educació, principalment de finals del s. XIX a principis del s. XX, moment en el qual les activitats lúdiques apareixen amb força a l'escola renovada.

Un exemple n'és un article relacionat amb el joc popular del rescat. En aquest sentit s'estudia l'aparició i l'ús que de l'activitat lúdica a la societat catalana –com s'ha esmentat, des de finals del s. XIX als inicis del XX¹⁴–. És destacable, en l'àmbit català, l'ús del joc en diverses entitats, destacant la “Colla Riscat”, promotora de la seva pràctica esportiva durant aquests inicis del s. XX. És interessant, a Catalunya, entendre la relació del rescat amb conceptes com els d'aire lliure, higiene, salut, però també amb el sentiment de catalanitat. Aquests motius seran els que justificaran, també, la utilització de la pràctica a l'Escola Nova.

A diferència dels escacs –que seguidament s'analitzarà–, el rescat quedà oblidat per diferents motius, principalment per l'aparició dels esports forans, d'origen anglès, com el futbol. En aquest sentit, i com a fet singular, a l'escola d'inicis del s. XX, i en el

¹³Brasó, J.; Collell, X. (2016). *REIRE: Revista d'Innovació i Recerca en Educació*, 9(2), 82-105.

¹⁴Brasó, J. i Torrebadella, X. (2015). El joc del 'rescat' en el procés constituent de l'esport contemporani a Catalunya (1900-1926), *Aloma*, 33(1), 79-91.

cas particular de Vergés, es manté la pràctica d'aquest joc, tot i que finalment, com succeí a la societat, també s'oblidà el seu ús dins l'ensenyament.

En referència als escacs, són destacables els treballs inclosos a la tesi que analitzen la seva aparició a les publicacions periòdiques, o a la bibliografia¹⁵. Els articles elaborats permeten entendre la importància que se li donava, que va augmentant des de finals del s. XIX i arriba a un alt grau de protagonisme social del joc a partir dels anys vint del segle passat, amb la participació de la dona i dels nens, de manera ben significativa, tant en l'àmbit associacionista com en el camp escolar.

Inicialment, la pràctica dels escacs a la població es relaciona –com en molts d'altres esports–, amb l'associacionisme, amb les classes mitges i altes de la societat, i amb el temps d'oci. Durant els s. XIX i inicis del XX es va promovent la seva pràctica –com moltes d'altres–, fet que es visualitza en l'augment de la producció de llibres, la cada cop major aparició de l'activitat a les publicacions periòdiques, i també la cada cop major participació de la societat¹⁶. A més d'aparèixer revistes específiques en la temàtica, és destacable la presència cada vegada més nombrosa, sovint relacionada amb l'oci, en revistes no afines al joc, com les relacionades amb l'actualitat, amb la moda o amb la història.

Aquesta visió més centrada en l'ús, la funció i la importància d'aquests dos jocs –rescat i escacs– en la població permet contextualitzar la seva pràctica a l'educació d'inicis del s. XX. Es comprova, lògicament, una similar importància i aparició dels jocs a la societat i a l'escola: els escacs presents a partir dels moviments associatius i

¹⁵Brasó, J. (2014b). Inicios del ajedrez en las publicaciones deportivas en España. *RECORDE. Revista de Història do Esporte*, 7(1), 1-34. Brasó, J. (2016c). Los libros de ajedrez en España (1900-1939): Repertorio bio-bibliográfico y estudio bibliométrico. *Anales de Documentación*, 19(1), 1-17. Brasó, J. (2016a). Las primeras revistas de ajedrez en España. Estudio de los contenidos de tres revistas (1862-1930). *RECORDE. Revista de Història do Esporte*, 9(2), 1-19. Brasó, J. (2017). Los libros de ajedrez en España (c. 1770-1899): Bibliografía histórica. *Investigación Bibliotecológica*. [en premsa]

¹⁶Un altre exemple és l'article publicat –no inclòs a la tesi–: Brasó, J. (2016b). Los inicios de la mujer en la práctica del ajedrez en España. *Investigaciones Feministas*, 7(2), 331-354.

l'escola renovada –tot i que no amb una gran presència–; el rescat, inicialment practicat a la societat –i a l'ensenyament–, però finalment, oblidat.

4.3. El joc a l'educació: Influències estrangeres i primeres propostes a l'escola renovada.

Abans de començar a tractar el joc a l'educació, caldrà analitzar els diferents moments del fet educatiu. Lerena (1976, 1983) ja ens parla de tota aquesta evolució.

Ja des de temps llunyans es poden trobar referències sobre l'ús del joc per incentivar el coneixement en l'educació. Plató, Horaci, Quintilià, Vitorino Da Feltre –a la casa Giocosa–, Juan Lluís Vives o Montaigne, ja utilitzaren aquest recurs (Bowen, 1976, 1979).

Però a partir de la importància que se li dóna a l'infant, a partir del s. XVIII –i que segueix fins l'actualitat–, el joc apareix amb força a l'educació. A tall d'exemple, és destacable Martín Sarmiento, el qual ja criticava l'ensenyança memorística i proposava una metodologia més lúdica (Brasó, Torredadella, 2014; Rabaté, 1993-94; Sarmiento, 1768).

Posteriorment, durant el s. XIX creix l'interès pel benestar de la infància i l'educació popular –i també de la dona–. A poc a poc, el joc esdevindrà així, una categoria pedagògica (Moreu i Prats, 2010). Serà rellevant el seu ús a l'Escola Nova, i en el cas que ens ocupa, a Catalunya i Espanya. La pedagogia, a partir d'aquest moment, no es podrà entendre sense la significativa presència del joc. De tota manera, com més endavant es tractarà, caldrà analitzar el sentit real i finalitat de les pràctiques lúdiques a l'educació, molt lligades sovint al model econòmic, social i polític de cada època. Per tant, aquestes actuacions tindran un caràcter sovint interessat per part de la classe dominant.

D'aquesta manera, a partir de finals del s. XIX, per fer front a models pedagògics dominats per l'església i l'aristocràcia, sorgeixen un conjunt de propostes que posen el nen en el centre del fet educatiu. Figures, com les de Thomas Arnold, que combinen les pràctiques jugades i l'autogestió de l'aprenentatge, juntament amb pedagogs com Decroly, Froebel o Montessori, entre d'altres, que proposen els jocs en els seus models pedagògics, influencien l'escola a Europa i també, està clar, a Catalunya i a Espanya¹⁷ –és remarcable comentar que la influència europea a Catalunya fou molt més pronunciada que a la resta d'Espanya, a causa de les majors influències estrangeres–. El joc apareix així lligat a l'aprenentatge intel·lectual, però també es troba relacionat amb l'educació física, o amb l'esbargiment.

A Espanya sorgeixen diversos moviments renovadors. A tall d'exemple destaca Pedro de Alcántara García, Francisco Giner de los Ríos –i la *Institución Libre de Enseñanza*–, i Andrés Manjón –i les *escuelas del Ave María*– (Cabezas, 1980). Les citades propostes, cadascuna amb personalitat pròpia, estaran influenciades per aquestes maneres d'actuar tenint en compte les necessitats dels alumnes. Així apareixerà l'ús del joc com a element clau (Payà, 2007, 2013, 2014).

Posteriorment, i sota aquesta influència, sorgiran a Catalunya moviments pedagògics moderns, en els quals, l'ensenyament a partir de tasques lúdiques hi serà present. A tall d'exemple, models pedagògics, com els del districte II o VI de Barcelona són dignes d'estudi. I en un àmbit particular, destaquen diversos impulsos, models i propostes arreu de les terres catalanes com els dels personatges següents: Hermenegild Giner (1847-1923), Francesc Ferrer i Guàrdia (1859-1909), Rosa Sensat (1873-1961), Joan Palau Vera (1875-1919), Joan Bardina (1877-1950), Herminio Almendros (1878-1974), Josep Estalella (1879-1938), Josep Elías (1880-1944), Pau Vila (1881-1980),

¹⁷Una altra influència és la de Paul Robin –que influencià la ILE, i a Ferrer i Guàrdia, per exemple– (Robin, 1981)

Manuel Ainaud (1885-1932), Alexandre Galí (1886-1969), Albà Rosell (1881-1964), Leonor Serrano (1890-1942), Ventura Gassol (1893-1980), Artur Martorell (1894-1967), Emili Mira (1896-1964) o Pere Vergés (1896-1970) –aquest últim, part de l'objecte de l'estudi d'aquesta tesi– (Ferrer, 1990; González-Agàpito, 1992; Torredadella, 2016; Ventalló, 1970; Vilanou, 1997, 1998).

És destacable en aquest aspecte, la voluntat de l'Ajuntament de Barcelona i la Comissió de Cultura, per fer front a la mala salut dels infants de la ciutat –fet que també desencadenà propostes com les colònies escolars–. Per tant, en aquesta primera i segona dècada del s. XX s'impulsaren molts d'aquests projectes (Ajuntament de Barcelona, 1922).

En aquesta línia, i com s'ha avançat anteriorment, s'estudiarà de manera específica el joc, fixant-nos de manera particular en un pedagog: Pere Vergés. A partir del seu ideal, es tracten el joc dels escacs –present encara en les escoles amb l'ideal de Vergés– i el joc del rescat –joc tradicional, quasi oblidat–.

Pel que fa a aquest últim joc, es fa una anàlisi general de la seva pràctica educativa a l'article *El marro, un juego tradicional y popular en la educación física española (1807-1936)*¹⁸, en el qual es comprova que es practicava arreu d'Europa en diferents èpoques, tot i que amb variants significatives. Apareix a l'educació física espanyola a partir de l'obra *La gimnástica o escuela de la juventud* (1807)¹⁹, i se'n destaca ja el caràcter coeducatiu, a més d'altres funcions, com els beneficis referents a la salut, la funció preventiva de la corrupció higiènica, la funció de recreació, o la formació del caràcter. De tota manera, com s'ha anticipat, és el mestre i director de l'Escola del Mar, Pere Vergés, el que l'introdueix de forma sistemàtica i significativa a l'escola.

¹⁸Brasó, J.; Torredadella, X. (2015). “El marro”, un juego tradicional y popular en la educación física española (1807-1936). *Revista Complutense de Educación*, 26(3), 697-719.

¹⁹Mariano Iborra feu la traducció de l'edició francesa d'Amar i Jauffret.

Per tant, tenint en compte la importància que donà aquest pedagog català a aquestes dues pràctiques –els escacs i el rescat–, cadascuna pels seus motius específics, s’analitza tota la filosofia vergesiana i la introducció d’aquestes activitats dins les seves escoles.

4.3.1. Un model pedagògic català: Pere Vergés i Farrés (1896-1970)

Es destacable així –i és per tant, objecte d’estudi– el model pedagògic del mestre Pere Vergés, que valora l’educació física, els jocs i els esports. Com a conseqüència, s’analitza el model educatiu a l’Escola del Mar (1922-1938) i a les colònies de Calafell (1922, 1930-1932).

Des d’aquests centres, el joc es veia com un element més de la vida social, fet que aprofità el pedagog per treballar multitud de bons valors –esforç, companyonia, superació, joc net, col·laboració, la competència ben entesa...– i a la vegada potenciar aprenentatges més curriculars –lectura, escriptura, matemàtiques...–. I a tots aquests aspectes cal afegir-li el sentit d’autogovern i autogestió que el pedagog inculcà als seus alumnes. Per tant, tota aquesta activitat s’emmarca en un ideal d’autonomia en la línia de l’Escola Nova²⁰. Però a més, un fet singular d’aquesta proposta era la seva originalitat: així, tot i la influència d’aquests models renovadors, la idea de Vergés fou única i de creació pròpia. Tot això va fer que la proposta pedagògica tingués repercussió europea.

L’obra del mestre fa necessari a la vegada entendre i estudiar –en aquest cas, potser fora d’aquesta tesi– temes com els relacionats amb l’autonomia de l’alumnat, la importància de l’infant, la necessitat de lluita del nen –conceptes ja tractats per Pierre Bovet (1922)–, l’educació estètica –element clau en el moviment d’Escola Nova

²⁰En aquest sentit s’han elaborat diversos articles: Brasó, J.; Torredadella, X. (2014). El joc del rescat a Catalunya. Un projecte educatiu en el model pedagògic de Pere Vergés. *Temps d’Educació*, 47, 191-212; Brasó, J. (2015). Thomas Arnold, Pere Vergés i els jocs organitzats. Els escacs, un projecte educatiu a l’Escola del Mar (1922-1938), *Temps d’Educació*, 49, 135-163.

(Martorell, 1965; Schiller, 1928)–, o la importància de l’enteniment i l’experiència per sobre de l’aprenentatge memorístic, i descontextualitzat de l’entorn i la vida.

Finalment, una part de la tesi, la conformen un conjunt d’articles que pretenen traslladar –amb les adaptacions pertinents– el model de Pere Vergés, i en general la manera metodològica d’actuar dels mestres de l’escola activa de finals i inicis del s. XX a l’escola actual.

4.4. **Aplicació del joc a l’ensenyament**

Aquesta part de la tesi pretén aplicar el joc a l’ensenyament, tenint com a referència el model de Pere Vergés, però adaptant les propostes a l’actualitat. Es proposen així treballs que tracten projectes, o senzillament actuacions pedagògiques, en les quals es mostren possibles aplicacions i beneficis d’utilitzar el joc a l’ensenyament. A tall d’exemple destaquen diversos articles relacionats amb els escacs i amb el joc del rescat²¹.

D’una banda, s’ha fet una proposta d’aplicació pràctica mitjançant el mètode de projectes, utilitzat de manera principal a l’Escola Nova, i que ja des de fa uns quants anys, i sobretot a l’escola primària, està ressorgint. En aquest cas, l’article detalla un cas pràctic dut a terme en un grup d’alumnes d’educació postobligatòria, tot i que es pot transferir l’activitat a un altre àmbit educatiu amb les adaptacions pertinents.

També es proposen dos estudis més específics. El primer mostra els possibles beneficis pels alumnes la pràctica del joc del rescat, tenint en compte que la seva lògica

²¹Articles: Brasó, J.; Torrebadella, X. (2016). Investigación-acción y método de proyectos en educación física: organización de un torneo de marro. *Estudios Pedagógicos*, 42(2), 21-37. Torrebadella, X.; Brasó, J. (2014). El juego del marro. Análisis de la lógica interna y posibilidades educativas. *Tándem*, 45, 75-79. Brasó, J. (2014a). Diseño y validación de un test de ajedrez –T23– para niños de 9 a 12 años. *Ágora para la educación física y el deporte*, 1(16), 18-35. També destaca l’article –no inclòs a la tesi: Brasó, J.; Brasó, M. (2016). Correlation between chess test (T23) and different characteristics of the participants: amount of practice, perception of their position in the group, academic average and gender. *Mitteilungen Klosterneuburg*, 66(8), 36-44.

interna és més complexa que molts dels esports col·lectius de masses que es practiquen. Per tant, es justifica la possibilitat que aparegui el citat joc com un element rellevant dins l'escola i l'institut, tant per aquest major requeriment motor, com també amb l'objectiu de recuperar la memòria històrica.

Finalment, es tracten els escacs com a element-mitjà dins l'educació actual. És rellevant ja que part de la investigació es va portar a terme a les institucions que promouen el model de Pere Vergés²². Tenint en compte que a aquestes escoles el joc s'estudia a partir d'una matèria obligatòria, es va dissenyar un instrument d'avaluació, consistent en un test. L'objectiu, a més d'utilitzar-lo com a recurs dins l'escola, ja sigui com a element qualificador, o per a analitzar el nivell del jugador, és poder-lo utilitzar en noves recerques. Aquest article té a diferència dels altres, una vessant més psicològica²³.

Sigui com sigui, tota aquesta última part aplicada pretén posar en pràctica aquests models lúdics passats de l'Escola Nova a l'ensenyament del segle XXI.

²²Escola del Mar i Escola Garbí, ambdós centres de la Fundació Pere Vergés.

²³Aquesta part pretén donar continuïtat a la tesina que es va dur a terme a la facultat de Psicologia de la Universitat Autònoma de Barcelona, el treball del qual fou: Brasó, J. (2007). *Disseny d'un test d'escacs per a nens de 9 a 12 anys* [Treball per l'obtenció de la Suficiència Investigadora, a la Universitat Autònoma de Barcelona] i que posteriorment es publicà (Brasó, 2010b).

5. Estructura i articles que conformen la tesi

Com ja s'ha anticipat, la tesi per compendi de publicacions²⁴ s'estructura en un conjunt d'articles organitzats de manera que es tracten aspectes inicialment generals del joc i, posteriorment, específics d'aquesta pràctica a l'educació. I en aquesta última part, a més dels estudis històrics, destaca un subapartat d'aplicació pràctica que reforça el marc teòric inicial.

Els articles que conformen la tesi s'han dividit en dos apartats:

- a) **El joc: societat, jovent i educació.** En aquest apartat s'analitza l'aparició del joc, tant en termes generals com específics, en diferents àmbits com són la infància, les publicacions, la societat, i de manera específica la dona. Aquest apartat el conformen tres seccions. La primera detalla aspectes del joc dins la temàtica estudiada (A1); la segona i la tercera mostren respectivament, dins d'aquesta perspectiva social, dos jocs que s'han analitzat amb detall: els escacs (A2) i el joc del rescat o marro (A3).
- b) **Aplicacions i intervencions del joc a l'educació.** L'apartat pretén analitzar, tant en èpoques passades (B1) com a l'actualitat (B2) l'ús de les pràctiques lúdiques a l'educació. Es detallen així generalitats, però també s'analitzen els dos jocs tractats a l'apartat anterior –els escacs i els joc del rescat–. Dins les aplicacions actuals, en aquest punt es mostren casos pràctics per incloure l'element lúdic a l'aula. Finalment, també es reflexiona i qüestiona el sentit i objectiu d'aquestes metodologies a l'educació (B3).

²⁴ La tesi per compendi de Soler (2009) s'ha tingut en compte per elaborar l'estructura de la present recerca.

Pel que fa als articles que conformen la tesi, seguidament es detallen²⁵:

N.	Article	Bloc
1	Brasó, J.; Torrebaddella, X. (2015). Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades en funció de la seva lògica interna i del gènere dels practicants (1674-1947). <i>REIRE. Revista d'Innovació i Recerca en Educació</i> , 8(2), 18-42. Doi:10.1344/reire2015.8.2 Disponible a: http://revistes.ub.edu/index.php/REIRE/article/view/reire2015.8.2822	A1
2	Brasó, J.; Collell, X. (2016). El joc popular de la Xarranca. Estudi a través dels llibres i del folklore català. Possibles aplicacions en l'àmbit escolar. <i>REIRE. Revista d'Innovació i Recerca en Educació</i> , 9(2), 82-105. Doi: 10.1344/reire2016.9.2926. Disponible a: http://revistes.ub.edu/index.php/REIRE/article/view/reire2016.9.2926	A1
3	Brasó, J. (2014b). Inicios del ajedrez en la prensa y en las publicaciones deportivas en España (1861-1915). <i>Revista de Història do Esporte</i> , 7(1), 1-34. Disponible a: https://revistas.ufrj.br/index.php/Recorde/article/view/1238	A2
4	Brasó, J. (2016a). Las primeras revistas de ajedrez en España. Estudio de los contenidos de tres revistas (1862-1930). <i>RECORDE: Revista de Història do Esporte</i> , 9(2), 1-19. Disponible a: https://revistas.ufrj.br/index.php/Recorde/article/view/5314	A2
5	Brasó, J. [2017, en premsa]. Los libros de ajedrez en España (c. 1770-1899): Bibliografía histórica. <i>Investigación Bibliotecológica</i> .	A2
6	Brasó, J. (2016c). Los libros de ajedrez en España (1900-1939): Repertorio bio-bibliográfico y estudio bibliométrico. <i>Anales de Documentación</i> , 19(1). Doi: 106018/analesdoc.19.1.247821. Disponible a: http://revistas.um.es/analesdoc/article/view/247821	A2
7	Brasó, J.; Torrebaddella, X. (2015). El marro, un juego tradicional y popular en la educación física española” (1807-1936). <i>Revista Complutense de Educación</i> , 26(3), 697-719. Disponible a: http://revistas.ucm.es/index.php/RCED/article/view/44680	A3 / B1
8	Brasó, J.; Torrebaddella, X. (2015). El joc del 'rescat' en el procés constituent de l'esport contemporani a Catalunya (1900-1926). <i>Aloma: Revista de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport</i> , 33(1), 79-91. Disponible a: http://www.revistaaloma.net/index.php/aloma/article/view/245	A3
9	Brasó, J.; Torrebaddella X. (2014). El joc del 'rescat' a Catalunya. Un projecte educatiu a l'Escola del Mar de Pere Vergés. <i>Temps d'Educació</i> , 47, 191-212. Disponible a: www.publicacions.ub.edu/revistes/tempsdeducacio47/default.asp?articulo=1031&modo=abstract	B1
10	Brasó, J. (2015). Thomas Arnold, Pere Vergés i els jocs organitzats. Els escacs, un projecte educatiu a l'Escola del Mar (1922-1938). <i>Temps d'Educació</i> , 49, 135-163. Disponible a: www.publicacions.ub.edu/revistes/tempsdeducacio49/default.asp?articulo=1124&modo=resumen	B1
11	Torrebaddella, X.; Brasó, J. (2014). El juego del marro. Análisis de la lógica interna y posibilidades educativas. <i>Tándem. Didáctica de la Educación Física</i> , 45, 75-79. Disponible a: http://www.grao.com/revistas/tandem/045-actividades-en-el-medio-natural/el-juego-del-marro-analisis-de-la-logica-interna-y-posibilidades-educativas	B1
12	Brasó, J.; Torrebaddella, J. (2016). Investigación-acción y método de proyectos en educación física: organización de un torneo de marro. <i>Estudios Pedagógicos</i> , 42(2), 21-37. Disponible a: http://www.scielo.cl/pdf/estped/v42n2/art02.pdf	B2
13	Brasó, J. (2014a). Diseño y validación de un test de ajedrez –T23– para niños de 9 a 12 años. <i>Ágora para la Educación Física y el Deporte</i> , 16(1), 18-35. Disponible a: http://agora-revista.blogs.uva.es/files/2014/05/agora_16_1b_braso.pdf	B2
14	Brasó, J. [enviat per a possible publicació]. Escola i gamificació als inicis del s. XX: Pere Vergés i el seu model lúdico-pedagògic. Estudi a través dels textos.	B3

²⁵S'ordenen per ordre d'aparició i contextualització a l'epíleg de la tesi.

A més, juntament amb aquestes publicacions, destaquen un conjunt d'experiències de menor rellevància publicades a diferents mitjans i que fan referència a l'aplicació dels jocs a l'educació. A continuació se citen aquests treballs. Tot i que no formin part de la tesi per compendi, permeten visualitzar el caràcter pràctic d'alguns dels articles principals. Aquests estudis reforcen l'ús del joc a l'escola, ja sigui com a utilitat motora, però també com a element per a desenvolupar altres aprenentatges. D'aquesta manera el joc com a afavoridor del treball cooperatiu, dels aspectes morals i ètics, o de les noves tecnologies, és un possible recurs més que adient i que caldria tenir molt en compte als centres educatius. Destaquen els següents articles:

N.	Document
1	Pereira, J.; Capó, G.; Torredadella, X.; Brasó, J. (2014). Reglament del joc del rescat, riscat o marro. <i>Lecturas: Educación Física y Deportes</i> , 19(199). Disponible a: http://efdeportes.com/efd199/reglament-del-joc-del-rescat-o-marro.htm
2	Brasó, J. (2014c). L'anunci publicitari d'un projecte educatiu: Organització d'un torneig del joc popular del rescat o marro. <i>Lecturas: Educación Física y Deportes</i> , 19(196). Disponible a: http://www.efdeportes.com/efd196/torneig-del-joc-popular-del-rescat-o-marro.htm
3	Cano, F.; Brasó, J. et al. (2016) Un projecte competencial dins la matèria d'educació física. Vídeo promocional. <i>Lecturas: Educación Física y Deportes</i> , 21(215). Disponible a: http://www.efdeportes.com/efd215/un-projecte-competencial-dins-educacio-fisica.htm
4	Andújar, I.; Brasó, J. (29 d'abril de 2014). El CAR de Sant Cugat recupera el tradicional joc del rescat organitzant un torneig. <i>Titulars.cat</i> . Disponible a: http://www.titulars.cat/2014/04/el-car-de-sant-cugat-recupera-el.html
5	Ruiz, M.; Brasó, J. (7 de juliol de 2015). El CAR de Sant Cugat torna a organitzar un torneig del joc del marro. <i>Titulars.cat</i> . Disponible a: http://www.titulars.cat/2015/07/el-car-de-sant-cugat-torna-organitzar_7.html
6	Associació GR5 Cultura i Societat de la Informació. <i>Audiovisual sobre el joc del rescat o marro</i> , recuperat al Centre d'Alt Rendiment (CAR) de Sant Cugat ²⁶ . Disponible a: http://youtu.be/A5oAnmK5jHY

Finalment, caldria afegir que aquesta tesi s'ha recolzat també en d'altres articles que no s'han inclòs pel seu contingut –allunyat en excés dels objectius de la tesi–, per estar encara en procés de revisió en alguna revista, o per no estar finalitzats, tot i que sí treballats i significativament desenvolupats. De tota manera se citen ja que mostren la línia de continuïtat de la tesi:

²⁶L'Audiovisual tingué una dotació de 724€ del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya per la "Producció d'espectacles, d'exposicions i de material fonogràfic o audiovisual relacionats amb la cultura popular i tradicional catalana.

N.	Articles
1	Brasó, J. (2016). Feminismo, asociacionismo y deporte: Los inicios de la mujer en la práctica del ajedrez en España (1922-1935). <i>Investigaciones feministas</i> , 7(2), 331-358. Disponible a: https://revistas.ucm.es/index.php/INFE/article/view/51750/50026
2	Brasó, J. [per enviar] Historia del ajedrez escolar en España. Pere Vergés i Francesc Masclans, pioneros de su introducción en la escuela en los inicios del s. XX.
3	Brasó, J.; Brasó, M. (2016). Correlation between chess test (T23) and different characteristics of the participants: amount of practice, perception of their position in the group, academic average and gender. <i>Mitteilungen Klosterbeuburg</i> , 66(8), 36-44.
4	Brasó, J.; Torrebadaella, X. [en premsa] El juego motor del marro: Una indagación acerca de sus raíces pedagógicas. <i>Revista de Dialectología y tradiciones populares</i> (Revista del CSIC)
5	Torrebadaella, X.; Brasó, J. [en premsa]. Llengua catalana, educació física i esport. La llengua catalana als textos d'educació física i esport. Una revisió històrica (1880-1938). <i>Llengua i Literatura</i> .
6	Torrebadaella, X.; Brasó, J. [enviat]. Los juegos corporales en la educación física del siglo XIX como preludio al deporte moderno en España. <i>DADOS</i> .
7	Brasó J. [en elaboració] Pere Vergés i les Colònies de Vilamar (1922, 1930-1932).
8	Brasó, J.; Torrebadaella, X. [en premsa]. Reflexiones para re(formular) una educación física crítica. <i>Revista Internacional de Medicina y Ciencias de la Actividad Física y del Deporte, RIMCAFD</i> . Disponible a: http://cdeporte.rediris.es/revista/inpress/artreflexiones953.pdf (Revista indexada al <i>Science Citation Index Expanded</i>)

6. Sistemàtica pedagògica del joc

6.1. El joc: societat, jovent i educació

6.1.1. Els jocs a la societat

Kant (2003) ja feu notar que els jocs dels nens són molt generalitzats als diversos països d'Europa, fet que permet trobar quasi les mateixes pràctiques.

Per a una anàlisi de la societat, es fa necessari comprendre els diversos costums, tradicions, maneres d'actuar... per tant, els jocs són un element d'estudi. Però aquest fet implica l'analitzar i estudiar la seva aparició en diversos àmbits. D'aquesta manera, la societat, el jovent, l'educació, les festes, la premsa... són possibles àmbits de recerca d'aquestes manifestacions.

La primera part dels articles que conformen la tesi han pretès fer una part d'aquesta anàlisi. En l'àmbit català, s'han analitzat diversos jocs, principalment des de la perspectiva del folklorista Joan Amades (1947)²⁷, qui va recopilar pràctiques lúdiques a Catalunya, moltes de les quals es troben recollides formant una auca. Dels estudis se'n poden extreure diverses conclusions.

D'entrada es fa palès el simbolisme de moltes de les pràctiques. Així els rituals, la religió, la guerra, la cura dels infants, el domini jeràrquic a la societat queden representats en les diverses activitats lúdiques. Aquests fets es relacionen a la vegada amb el tipus de practicant. Apareixen així jocs masculins, jocs femenins i jocs mixtes. És destacable que els jocs femenins no impliquen un alt nivell de contacte i que en els jocs mixtes, sovint es veu simbolitzat el domini de l'home sobre la dona. Es fa evident

²⁷Articles inclosos a la tesi en relació amb aquest tractament dels jocs a la societat: *Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades en funció de la seva lògica interna i del gènere dels practicants (1674-1947)* i *El joc popular de la xarranca. Estudi a través dels llibres i del folklore català. Possibles aplicacions en l'àmbit escolar*. Dins d'aquest segon article s'ha fet incidència també al folklorista Rossend Serra.

que els jocs masculins pretenen simbolitzar el bel·licisme, el control de la societat, o el poder; i els femenins es relacionen amb la llar, la criança. També és destacable el caràcter mixt de la majoria de jocs practicats en festivitats –tot i que sovint algun dels dos sexes és el predominant, pel que fa a la pràctica de l’activitat–. S’intueix que durant determinades dates marcades, els rols sexuals quedaven emmascarats.

A la vegada, es fa evident la poca quantitat de jocs de cooperació-oposició –com diria Parlebas (2001, 2003) amb companys i adversaris–. Aquest fet es relaciona amb el no-control del joc per part de l’adult i la poca organització lúdica, amb una lògica interna de les pràctiques poc complexa.

En el moment en el qual començaren a aparèixer les regulacions lúdiques per tal de reduir la violència –als voltants del s. XVIII–, per organitzar la pràctica i per fer-la adient amb els valors de la societat –per part de personatges, com els alemanys Basedow, GutsMuths i posteriorment els nous models renovadors–, s’inicià una introducció dels jocs com a mitjà educatiu, sempre sota la vigilància i control de l’adult. Aquestes circumstàncies són un element més per entendre l’evolució de la societat, tal i com determina Caillois (1958, 1986).

Pel que fa a l’objecte de l’article, l’*Auca de la Mainada* de Joan Amades permet enllaçar les icones amb els jocs a l’escola, ja que, per exemple, determinades pràctiques, pel seu grau de perillositat eren prohibides, o no es duien a terme, dins dels centres educatius. Així, durant el s. XIX es reglamentaren diverses pràctiques i es reduí l’agressivitat, fet que afavorí a reduir la violència, el contacte, les lesions, i també a la participació de la dona en els jocs que abans tenia prohibits.

És obvi, però, destacar que l’anàlisi dels jocs –analitzat a partir d’imatges– és un reflex de la classe mitjana-alta de la societat, per tant, les interpretacions es refereixen a un col·lectiu i en una època determinada. Aquest fet s’explica perquè la classe baixa no

era tinguda en compte –tot i que no vol dir que no practiquessin algun dels jocs els quals la classe mitja i alta practicava–. De fet el concepte d’oci en èpoques passades era ben restringit a un petit sector de la població.

A tall d’exemple d’aquests jocs, una de les pràctiques que Joan Amades va tractar i que s’ha analitzat de manera específica ha estat la xarranca, practicat de manera poc freqüent a l’actualitat –i motiu d’un dels articles de la tesi–. La diversitat de formes del joc, segons el territori, permeten comprendre les variades realitats existents, així com els sentits astrològics, místics o religiosos de la pràctica, propis de cada zona. També es fan paleses les diferències en la seva exigència –actualment es considera una activitat de baixa exigència física, però durant els s. XVIII, XIX i inicis del XX es considerava una activitat amb un alt requeriment de força–. A la vegada i com posteriorment es valorarà, aquesta pràctica s’introduí a l’educació, fet que va permetre ser un enllaç entre la societat i l’escola.

Per tant, el primer objectiu que es pretenia assolir a la tesi, queda evidenciat. Així mateix, les hipòtesis que se’n derivaven queden verificades. És a dir es pot afirmar que cada classe social practica uns jocs específics que arribaren a esdevenir diferenciadors en relació amb els altres grups de la societat. A la vegada, aquestes pràctiques són un reflex del model –androcèntric i masclista– de la societat de cada època. I, lligat amb l’afirmació anterior, les pràctiques reproduïdes molt sovint simbolitzen el paper de l’home –dominant, guerrer– i de la dona –dominada, que té cura de la llar i dels fills– a la societat. Finalment, s’intueix que molts dels jocs de la infància quedaren en l’oblit a causa de l’aparició de l’esport anglosaxó.

6.1.2. El joc dels escacs a la societat

A més de les activitats lúdiques que ja s’han tractat, la tesi inclou diversos articles que analitzen el joc dels escacs a la societat. En aquest àmbit s’ha centrat

l'atenció en l'aparició de la pràctica als llibres i a la premsa, durant el s. XIX i fins al primer terç del s. XX²⁸. Aquests mitjans de comunicació permeten comprovar la importància que la societat donava als escacs.

Es comprova que inicialment l'activitat no es practicava de manera significativa entre el jovent, a diferència dels jocs que va citar Joan Amades, que són eminentment per al jovent. A més, els escacs eren una pràctica de la classe benestant durant el s. XIX, moment en el qual es començà a practicar a cafès i clubs. Així, només les persones que tenien temps lliure i diners –principalment la burgesia a l'època de la Revolució Industrial– eren les úniques que podien jugar a escacs. Aquest fet es relaciona amb l'aparició del joc als llibres, i també a la premsa. Diverses revistes de finals del s. XIX i inicis del s. XX com, per exemple, *La Moda Elegante* (Cádiz, 1863-1927), *El Museo Universal* (Madrid, 1865-1869), *La Ilustración* (Barcelona, 1882-1884), *La Hormiga de Oro* (Barcelona, 1882-?), *La Ilustración Española y Americana* (Madrid, 1882-1884), *Els Escacs a Catalunya* (Barcelona, 1927-1938), la *Revista Internacional de Ajedrez* (Madrid, 1895-1896) van incloure partides, biografies, recomanacions, notícies... sobre el joc. Són destacables dos fets: el primer és el caràcter, a més d'aprenentatge, d'oci que es començà a fer del joc –per exemple a la revista *La Moda Elegante*, en la qual apareixien problemes a resoldre, com succeeix actualment en la majoria de diaris–, fet que mostra els inicis de l'interès general a la societat i la voluntat per popularitzar-lo. El segon aspecte és l'aparició de la pràctica en revistes esportives, fet que ja es considerava des d'alguns àmbits, que els escacs fossin un esport. Als inicis del s. XX a Espanya sorgí la primera revista esportiva que inclogué els escacs entre les seves pàgines: *Los Deportes* (Barcelona, 1897-1910). De la mà del Sr. Baquero, es narrà la situació i

²⁸Articles inclosos a la tesi en relació amb aquest apartat dels escacs a la societat: *Inicios del ajedrez en la prensa y en las publicaciones en España (1861-1915)*; *Las primeras revistas de ajedrez en España. Estudio de los contenidos de tres revistas (1862-1930)*; *Los libros de ajedrez en España (c. 1770-1899): Bibliografía histórica* [en premsa]; *Los libros de ajedrez en España (1900-1939): Repertorio bibliográfico y estudio bibliométrico*.

activitats escaquístiques del *Sportmen's Club*. Posteriorment sorgiren més publicacions, les quals inclogueren el joc. Són per exemple, la revista *Stadium* (Barcelona, 1911-1930) –que incloïa notícies dels campionats, a més d'informació tècnica–, *El Mundo Deportivo* (Barcelona, 1906 fins l'actualitat) o *Catalunya Sportiva* (Barcelona, 1916-1922).

En relació amb l'aparició tardana del joc a Catalunya, i a Espanya, la premsa és un reflex d'aquest fet. Tot i que a França, Anglaterra o Alemanya, durant el s. XIX els escacs es començaven a consolidar a la societat, no succeí aquest fet fins als inicis del s. XX, a Catalunya i Espanya.

A més de l'estudi d'aquesta aparició a la premsa, caldria incidir en les revistes específiques de la pràctica. En aquest cas s'ha incidit en tres revistes, les quals també representen l'estat dels escacs en tres moments temporals i espacials diferents –dins del territori espanyol–. La primera revista, que és també la primera publicada a Espanya, és *El Ajedrez: Colección de trabajos teórico-prácticos, relativos a este noble juego, que algunos socios del Círculo de Barcelona dedican á los Ajedrecistas Españoles* (Barcelona, 1862-1864). El caràcter elitista de la revista i el seu preu, foren factors limitadors per a tenir una alta repercussió y seguidors. Per aquest motiu, la publicació no tingué continuïtat i només durà dos anys. De la mateixa manera s'analitza, la *Revista Internacional de Ajedrez* (Madrid, 1895-1896), també tingué una curta vida, amb una tirada de només sis números. La publicació incloïa, biografies partides, problemes i notícies. De tota manera, tampoc tingué el suficient èxit com per a prolongar la seva durada. I també succeí el mateix amb la tercera revista tractada, el *Ajedrez. Revista Mensual* (València, 1929-1930). Tot i que entre els seus continguts apareixien articles de famosos escaquistes internacionals, una alta quantitat de partides de diversos jugadors, o problemes provinents de revistes estrangeres prestigioses –com *La*

Stratégie, Italia Scachistica o *British Chess Magazine*—, la seva durada no superà els 10 números.

De tota manera, es fa palès el caràcter més internacional de les dues últimes revistes tractades. Però també el caràcter elitista de les tres publicacions, diferenciant-se de diversa premsa en la qual els escacs és tractat com a passatemps. Segurament aquest fet significà l'extinció de les publicacions, amb poc públic d'un alt nivell tècnic —i per tant amb pocs compradors, fet que implicava obtenir pocs ingressos—. Aquest fet a la vegada es veu refermat en el poc recolzament econòmic, polític i cultural, i en el qual, els exemplars anaven sortint a la llum gràcies només a les iniciatives individuals.

D'aquest àmbit, però, restaria per analitzar la publicació periòdica *Els Escacs a Catalunya* (Barcelona, 1927-1938) —en futurs articles—, d'onze anys de durada i paralitzada per la Guerra Civil. La revista simbolitzà el fort associacionisme a Catalunya, en concret a Barcelona, motor d'Espanya, pel que fa a la pràctica. L'alta quantitat i qualitat d'informació ha fet impossible, dins d'aquesta tesi, el seu estudi detallat.

Un altre camp d'anàlisi del joc dels escacs a la societat, i en la mateixa línia amb el de les publicacions periòdiques és el de la seva aparició i tractament en els llibres. L'augment de les publicacions de llibres durant el pas del temps és un fet generalitzat i evident. Així, si durant el s. XIX, les obres escaquístiques no eren gaire nombroses, tenien un alt cost econòmic i anaven destinades a un públic d'una determinada classe social —privilegiada—, durant el primer terç del segle XX es produí un increment força significatiu pel que fa a la producció d'aquests llibres —aquest augment ja s'intuïa durant l'últim quart del segle XIX—, fet que es relacionaria amb la progressiva disminució de les despeses en la impressió —i que comportà una baixada de preus—. Així mateix, les millores en el comerç i el transport significaren un fort augment de les obres d'escacs

importades, tant de països europeus, com de regions d'Amèrica. Aquest fenomen, juntament amb les publicacions periòdiques ajudà a la divulgació de la pràctica a la societat. Es comprova, que Barcelona, i en menor significació Madrid, són els principals propulsors en aquest àmbit. A la vegada, els llibres per a l'aprenentatge del joc són els dominadors de les publicacions en matèria d'escacs. De tota manera, moltes de les obres –tant del segle XIX com del primer terç del XX– són traduccions de tractats estrangers, fet que indica en general el baix nivell escaquístic a Catalunya i a Espanya.

Per tant, aquesta anàlisi bibliogràfica, juntament amb la premsa, són indicadors de l'estat dels escacs a la població.

Aquest apartat així, permet assolir el segon objectiu de la tesi relacionat amb l'aparició del joc –escacs– a la premsa i els llibres amb la finalitat de poder conformar una descripció de la societat de l'època –s. XIX i primer terç del XX– des d'un punt de vista de l'oci. Es verifiquen així les hipòtesis plantejades –en el cas dels escacs–. En un primer terme, la baixa aparició del joc a les publicacions durant els inicis del s. XIX i el seu increment –tant en l'àmbit qualitatiu com quantitatiu– mostra el creixent interès per la pràctica, fins al seu punt màxim, els anys vint i trenta del s. XX. A la vegada es verifica analitzant l'alt cost de les publicacions, tant periòdiques com de llibres, que els escacs eren una pràctica de la classe mitjana-alta de la societat, la qual a diferència de la classe treballadora i explotada, podia gaudir de moments d'esbargiment i oci. Per tant, es reforça el primer objectiu –ja tractat– i la seva hipòtesi que se'n deriva relacionada amb la pràctica del joc a unes determinades classes –mitges i altes– socials.

6.1.3. El joc tradicional del rescat a la societat

De la multitud de jocs existents, part de la tesi ha incidit en el joc tradicional i quasi oblidat del *riscat* o *marro*, anomenat entre de molts altres noms²⁹. Era una pràctica col·lectiva i sense ús de cap material –a diferència de quasi la totalitat d’esports col·lectius en els quals s’utilitzava generalment una pilota–. El joc, prové de la Grècia Antiga, s’anomenava *ostrakinda* –ja que simbolitzava el càstig per ostracisme–, i era utilitzat per a la preparació de la guerra.

La popularitat que adquirí durant els segles XIX i inicis del XX fou significativa –tot i que ja trobem indicis de la seva pràctica al territori espanyol des del s. XVI–. Fou a més un substitut del futbol quan mancava una pilota, per tant, la classe més baixa de la societat podia jugar-hi. A part, era vist com a símbol de regeneracionisme i identitat nacional, tant a Catalunya com a Espanya.

El nom del joc també s’assignava a d’altres pràctiques –sovint referides a activitats de llançament o amb algun estri, com per exemple la xarranca o les dames–. A la vegada, cada territori l’adaptava i en modificava la normativa. És per això que –com passa amb la majoria de jocs–, no es pot parlar d’una única pràctica, ja que la quantitat de variants era ben significativa.

El que és evident, és que el rescat –dels pocs jocs, per cert, en els quals s’actua sense material, de manera col·lectiva i amb adversaris–, fou practicat per adults i joves, però també sovint prohibit a causa dels greus altercats que podia i havia causat. I és que la seva complexitat en la lògica interna (Torrebadella, Brasó, 2014) i la simultaneïtat d’accions, fan del joc un verdader calvari per a qualsevol àrbitre. Per aquest motiu, si la pràctica la duïen a terme els infants de manera voluntària i espontània, sense cap

²⁹Articles inclosos a la tesi en relació amb aquest apartat sobre el joc del rescat a la societat: *El marro, un juego tradicional y popular en la educación física española (1807-1936)* i *El joc del ‘rescat’ en el procés constituent de l’esport contemporani a Catalunya (1900-1926)*.

persona que reglamentés l'activitat –com era ben freqüent durant el s. XIX i inicis del XX–, era evident que quasi cada partida acabava amb discussions i baralles. En els diversos articles, a partir de textos de l'època es fa palesa aquesta complexitat a causa de la simultaneïtat –espacial i temporal d'accions– i de rols.

És destacable, als inicis del s. XX, a Barcelona, el Gimnàs Solé, en el qual l'*Associació Catalana de Gimnàstica* intentà promocionar i esportivitzar el joc a partir de la *Colla Riscat*. El simbolisme català associat a la pràctica, considerant-se superior a qualsevol incursió esportiva estrangera, juntament amb el perill que l'activitat quedés en l'oblit foren els motius per la creació d'aquesta agrupació –juntament amb d'altres factors com la pertinença per a fer salut i la possibilitat que qualsevol persona independentment de la condició física pogués jugar-hi–. Amb el suport de la *Federación Gimnástica Española* –sorgida de les iniciatives de l'*Associació Catalana de Gimnàstica*–, el joc s'intentà institucionalitzar, es reglamentà, es feren partits i campionats amb nombrós públic, s'intentà expandir –com en el cas de la pràctica per part de la Colla Excursionista de l'*Associació Catalana de Gimnàstica*–, i també es publicità –com es fa palès en les diverses notícies a *Los Deportes*–.

Però, com tants d'altres jocs tradicionals, el joc del rescat quedà en l'oblit, a causa de l'aparició de les pràctiques provinents de l'estranger, molt més normativitzades i amb una lògica motora molt més simple –el joc implicava una dificultat per aconseguir un bon arbitratge i un *fair-play* òptim, a causa de l'alta complexitat de la seva lògica motora–. Concretament, el futbol fou l'esport que s'anà introduint de manera més intensa a la societat –i anul·là la majoria d'aquests esports populars–. Només se seguí practicant més enllà dels inicis del s. XX en determinats moments d'esbarjo, o de manera ocasional a l'escola. Va destacar però la iniciativa individual, com fou la de

Pere Vergés en el seu model pedagògic, iniciat el 1922 a l'Escola del Mar a la Barceloneta.

Per tant, el rescat fou jugat regularment fins als inicis del s. XX. A partir d'aquest moment el marro quedà quasi en l'oblit i actualment és un simple joc tradicional que poca gent coneix. D'aquesta manera, es reforça el primer objectiu de la tesi i es fa palesa la hipòtesi plantejada en relació amb l'oblit de diversos jocs populars a causa de la importació de l'esport estranger, anglès principalment. A més es tracta el segon objectiu, basat en l'aparició del joc a les publicacions de l'època. Es corrobora que el joc del riscat –tot i practicar-se quan mancava la pilota– era practicat per la classe benestant de la població, que era la que podia gaudir de moments d'oci. En aquesta línia, la premsa i els llibres de l'època han d'ajudar a entendre aquestes pràctiques, costums, esbarjos... de la classe dominant, en contraposició a la classe dominada –la que treballava a les fàbriques i que era explotada–.

6.2. Aplicacions i intervencions del joc a l'educació

6.2.1. El joc i l'educació en temps passats

6.2.1.1. Els jocs a l'educació

A partir del s. XVIII a Europa, les adaptacions i pedagogies intervencionistes – com les de Basedow, GutsMuths o Pestalozzi–, regulen i disciplinen l'educació (Elschenbroich, 1979). Així, el joc lliure es normativitza i s'adapta per poder-se aplicar a l'escola com a mètode per a la submissió, la disciplina, i en definitiva, inculcar els valors de la classe dominant als infants. Per tant apareix aquesta pedagogització-civilització de les pràctiques lúdiques. Els jocs, així, seran un instrument al servei de la socialització-civilització de l'infant, des de la visió-idees del món dels adults. Per tant, els codis disciplinaris, d'obediència, de docilitat, de valors morals i lliberals –com

l'esforç, el sacrifici, la constància, la superació, la competició, l'enduriment, el lideratge, la submissió... – passaran a formar part dels diversos jocs que els adults proposaran-dictaran als infants.

A més del joc dels escacs i del rescat, un dels jocs analitzats a la tesi és el de la xarranca³⁰ –anomenat, com detalla Joan Amades, a determinades zones de Catalunya també com a marro³¹–. L'activitat esdevé òptima per a l'escola, en la qual hi apareix l'exigència i no hi ha cap tipus de contacte entre jugadors, per tant, va en la línia dels models civilitzadors educatius que promovia l'Estat. És destacable la proposta del pare Manjón (1973) –la qual també pregonà el professor de l'Escola Normal de Tarragona, Melchor García (1901)–, en què la xarranca era un instrument per a l'aprenentatge de la història i pretén simbolitzar el model d'escola renovadora, allunyada de la transmissió de coneixements de manera memorística.

Per tant, aquest ús escolar del joc també segueix la línia de les propostes pedagògiques d'Escola Nova, iniciades a finals del s. XIX a Anglaterra, que posteriorment ja va detallar el suís Ferrière (1927), i portades a terme des de diferents àmbits. El nen així esdevé el centre d'atenció, buscant els docents un aprenentatge a partir de la pràctica, el raonament, l'experiència, gaudint i, en definitiva i com es proposava, evitant l'aprenentatge memorístic.

Com a reflexió d'aquest apartat, les veus actuals que reclamen una ensenyança més amena, partint de les necessitats i interessos del alumnes podrien mirar propostes com la del pare Manjón. Es fa necessari així, recuperar aquesta i d'altres pràctiques

³⁰ Ja s'ha detallat que un article fa referència a aquesta pràctica motora.

³¹ És destacable fer notar que els jocs que s'anomenaven amb el nom de marro, implicaven l'ús d'un estri, pedra, petxina, teula... que calia llençar o moure. Aquesta singularitat es relaciona amb el joc grec de l'*ostrakinda*, que vindria a ser el joc de *Dia i Nit* o *Blanc i Negre*. En aquesta pràctica originàriament es llançava una pedra i, segons del costat que queia, un grup era el perseguit i un altre el perseguidor. L'evolució ha fet que el que s'ha definit i analitzat com a joc del marro o rescat es practiqui sense cap estri.

pròpies de cada territori, tant en l'àmbit escolar, com des dels museus, els Ajuntaments i la societat en general.

D'aquesta manera, el tercer objectiu que pretén estudiar la tesi, relacionat amb el fet lúdic en diferents models pedagògics, per a poder-ho adaptar a l'escola del segle XXI queda reforçat. Algunes de les hipòtesis que es pretenien verificar es poden acceptar. Concretament es conclou que, per exemple, la xarranca i el seu tractament per a l'aprenentatge, representat pel pare Manjón és totalment adaptable a l'actualitat. A la vegada es comprova que els models renovadors dels inicis del s. XX, són molt més innovadors, autònoms i significatius que moltes de les propostes actuals.

6.2.1.2. El joc dels escacs a l'educació

Dels diversos jocs utilitzats i practicats a l'escola s'ha centrat l'atenció en els escacs³². És curiós destacar que inicialment la pràctica del joc a l'ensenyament anava destinada a futurs reis, i associada a l'aprenentatge militar, la preparació per la guerra, al treball de l'enginyer, de la memòria, de la disciplina o de la prudència.

Amb els models d'Escola Nova el joc es troba ja a Anglaterra, però de manera poc significativa. Aparegué com a activitat d'oci o com a pràctica per passar del treball físic a l'intel·lectual (Masclans, 1928). De tota manera, diverses figures el proposaven per a l'educació (Blanco, 1906; Cornejo, 1891; Llull, 1972; Noticias, 1896; Vilanou, 2013)³³.

Però de manera metòdica, contínua i rigorosa, els escacs no apareixeran a l'escola –ni a Catalunya ni a Espanya– fins el 1922. És a l'Escola del Mar –i el seu director Pere Vergés– que els introdueix a l'educació. Tot i que a aquests inicis

³²Article inclòs a la tesi i que conforma aquest apartat relacionat amb els escacs a l'educació: *Thomas Arnold, Pere Vergés i els jocs organitzats. Els escacs, un projecte educatiu a l'Escola del Mar (1922-1938)*.

³³Aquesta introducció s'ha extret d'un article enviat per a possible publicació i no inclòs a la tesi, que porta per títol: *Historia del Ajedrez Escolar en España*.

continuaren amb la pràctica del joc a d'altres escoles de Barcelona i algunes de fora, però també a moltes colònies escolars, o a les acampades de l'Ajuntament de Barcelona, el tractament intens –i de qualitat– de la pràctica només el feu Pere Vergés al seu model pedagògic (Ajuntament de Barcelona, 1935, 1938; Saladrigas, 1973).

Centrant-nos en la filosofia que es duia a terme a l'Escola del Mar, els escacs, com succeïa amb molts d'altres jocs i activitats, es practicaven en un àmbit competitiu i organitzat, amb entrenaments i campionats. Amb aquesta filosofia que potenciava a la vegada la bona educació, el joc net, l'esforç, l'autosuperació... es buscava l'aprenentatge mitjançant un model que simulava la societat. La idea de Vergés es podria associar amb el pensament de Huizinga a *Homo ludens*, quan diu que “El juego es lucha y la lucha es juego” (2008, p. 61). A l'Escola del Mar, i a Vilamar, s'incidí en aquesta filosofia i qualsevol activitat, tasca, moment... serviren d'excusa per a competir. Hi havia així, competicions d'ortografia, de geografia, d'auques, de narracions, de titelles, d'escultura, de biografies, d'algun tema imaginari, d'alguna destresa en concret o simplement d'ordre³⁴ (Ajuntament de Barcelona, 1938; La antigua Escuela del Mar, 1953; Moreno, 1934; La nostra biblioteca, 1934; Noticiari, 1933, 1934a, 1934b, 1936; Viusà, 1934). Aquesta rivalitat, juntament amb les puntuacions obtingudes, que se sumaven a l'equip-grup, permetia una motivació constant dels alumnes. Però aquest fet lúdico-competitiu era només una excusa per aconseguir una bona convivència, però també per preparar-se pel món de l'adult. Vergés va promoure d'aquesta manera una vida social, molt rica a partir d'aquests moments, als quals, a la vegada calia cooperació, companyonia, creativitat, iniciativa i, per suposat, lideratge. Es veu clarament la similitud del model amb el de Thomas i Mathew Arnold (Brasó, 2015).

³⁴L'autor de la tesi, al ser ex-alumne de la Institució Pere Vergés (Badalona), va participar en moltes d'aquestes competicions.

Però aquesta idea sobre l'aparició dels jocs i l'esport a l'alumnat, era una característica més de tota una filosofia. Així, a tall d'exemple, a l'antiga Escola del Mar no es feien exàmens ni s'utilitzaven llibres de text, ni s'estudiaven les taules de multiplicar –i tot i així, i sense ser l'objectiu de l'escola, els alumnes sortien del centre amb un alt grau de raonament i maduresa cultural i intel·lectual–.

I juntament amb aquest fet, Pere Vergés va voler incidir a la vegada en la part moral i en l'estètica, en una idea similar a la de Pestalozzi (*Escuela del Mar*, 1927). Promogué moments en favor del saber fer. Com diria Carlos Lerena, partint de Rousseau: “El saber que importa es el saber ser, y éste es sobretodo sinónimo de saber sentir” (Lerena, 1983, p. 173).

Per tant, a més, de tot el que representava l'escola, els jocs ajudaven en l'aprenentatge social. No s'utilitzaven només com a mitjà per a l'aprenentatge formal, sinó que eren també un element més de la vida social.

La idea final del pedagog era formar persones i futurs ciutadans exemplars, entre d'altres aspectes, a partir d'aquesta proposta lúdico-competitiva, molt allunyada, per cert, de la majoria de models d'Escola Nova, en les quals s'eliminava quaso completament aquesta rivalitat –que es considerava perjudicial per a l'alumne–.

Com passa sempre, hi hagué detractors d'aquesta pedagogia, però molts més foren els que l'avalaren i l'elogiaren, i encara més les personalitats nacionals i estrangeres que anaren a veure, meravellats, l'Escola.

En l'actualitat aquest model de Vergés no apareix gaire sovint als centres escolars. El factor competitiu partint d'aquesta metodologia lúdica i contínua s'ha eliminat quasi per complet i es proposa un model més cooperatiu. Aquest fet no implica que no aparegui la competència a l'escola. Sí que hi és: a partir dels exàmens, determinades tasques, les diferenciacions per grups de nivell, l'accés a determinats

estudis... apareix aquesta rivalitat. Són elements que permeten comprovar que la competitivitat, al menys individual, hi és, tot i que es mostra d'una manera ben diferent a la duta a terme a l'Escola del Mar. Actualment l'element competitiu sembla immers dins del currículum ocult escolar i possiblement es busca, en una idea més platoniana, seleccionar els individus més vàlids i òptims, a diferència de la proposta de Pere Vergés. Com a reflexió es planteja si amb un model utilitzat com es feia a l'Escola del Mar i a les colònies de Vilamar³⁵, es potenciarien bons valors en desús a l'escola com la competitivitat sense seleccionar individus, la rivalitat amb respecte, l'ajuda, la companyonia, la iniciativa o la motivació.

Amb aquest estudi es pretén ampliar el tercer objectiu redactat per a aquesta tesi. L'ideal de Pere Vergés és un dels diversos que hi ha hagut durant la història de l'educació i és adaptable a l'actualitat: el seu ideal, metodologia i activitats es comprova, per tant, que són més que pertinents per incloure'ls a l'escola. Així, les hipòtesis que s'han plantejat, es poden verificar, ja que a més, el treball que proposava el pedagog català implicaven un significatiu treball de l'autonomia per part de l'alumne. A la vegada, la innovació que significà la manera d'operar a l'Escola del Mar –en gran part de manera lúdico-competitiva i impregnada de bons valors–, el caràcter integral, la cooperació i la significativa llibertat de l'alumne en el model de funcionament, fan que aquesta manera d'actuació pugui ser totalment adaptable, i més que recomanable, a l'escola del segle XXI. Per tant, s'accepta la hipòtesi redactada en relació amb aquesta possibilitat de reutilitzar aquesta determinada línia pedagògica a l'educació d'avui³⁶.

³⁵I es fa actualment als centres que es basen en la filosofia de Vergés.

³⁶En el cas de Vergés, la proposta que inicià encara perdura a les escoles basades en les seves idees – Escola del Mar (Barcelona), Institució Pere Vergés (Badalona), Institució Garbí (Esplugues de Llobregat).

6.2.1.3. *El joc del rescat a l'educació*

L'altre joc popular analitzat des d'una perspectiva educativa és el del rescat³⁷. Aparegué –i s'adaptà– als centres educatius i a la filosofia de l'època marcada pel control de l'infant per part de l'adult, a partir del s. XVIII amb les pedagogies intervencionistes, en les quals es pretenia controlar-guiar l'infant (Elschenbroich, 1979). A més, els seus beneficis pel que fa a l'exercitació del cos, però sobretot com a mitjà de preparació i entrenament per a la guerra, amb una estratègia complexa, un líder que organitzava tota la planificació del partit, i uns valors fonamentats en la disciplina o la lleialtat, justificaren la seva pertinença en molts centres escolars del territori –amb una normativa molt més regulada–. Per tant, és a partir d'aquí que el rescat, joc de la societat –adults i joves– creuà els murs per endinsar-se a l'escola. El joc potencià una educació física natural, espontània i lliure, a més d'endurir el cos i desenvolupar el caràcter.

A Espanya es popularitzà durant els s. XIX i la primera meitat del XX. Fou un joc de pati, i practicat a l'escola especialment dins les classes d'educació física, gràcies al seu interès pedagògic. GutsMuths ja normativitzà el marro, com feu amb d'altres jocs, per tal d'adaptar aquestes pràctiques a l'escola. D'aquesta manera, el joc entrà en el procés de pedagogització-civilització (Diem, 1966; Elias i Dunning, 1986). Figures com les de Pablo Montesinos i Vicente Naharro ja relacionen els jocs tradicionals i l'educació física. I de manera concreta, Pedro d'Alcántara García, Fernández de los Ríos, el pare Andrés Manjón, la mestra Natalia Castro, Josep Estalella o Eusebio Ferrer, entre molts d'altres, recomanaren el joc i l'introduïren a les seves classes. Així mateix, a

³⁷Articles inclosos a la tesi que conformen aquest apartat relacionat amb el joc del rescat a l'educació: *El marro, un juego tradicional y popular en la educación física española (1807-1936)* i *El Joc del 'rescat' a Catalunya. Un projecte educatiu a l'Escola del Mar de Pere Vergés*.

la *Institución Libre de Enseñanza*, o a les classes del professor David Ferrer a l'Institut de Barcelona també es practicava el rescat.

Aquesta introducció del rescat –i altres jocs– a l'educació es visualitza a partir de les successives normativitzacions d'aquestes pràctiques, plasmades en els diversos tractats d'educació física i de jocs, fent-los menys violents i amb una normativa molt més clara perquè així fos òptim per inculcar els valors burgesos de l'època –en la línia de les pedagogies intervencionistes i de civilització dels jocs–. D'aquesta manera el rescat era ben acceptat –tant en l'àmbit educatiu com recreatiu– i es considerava òptim per fer front al sedentarisme. A més, es potenciaven aspectes com la disciplina a un cap de grup, l'astúcia, la presa de decisions, l'heroisme, la responsabilitat, l'agilitat, o la resistència. També era considerat l'esport autòcton i es valorà encara més quan es començaren a introduir els esports estrangers a Catalunya i a Espanya –futbol, criquet, tenis...–. Per aquest motiu –i també perquè es considerava com un joc superior a aquestes noves importacions– moltes figures consideraven que calia potenciar el rescat, en comptes d'aquests nous esports que començaven a introduir-se –principalment el futbol–.

A tall d'exemple es destaca el següent paràgraf de l'obra *Instruccions al professorat de les colònies escolars*:

A propòsit dels jocs, seria bo que els mestres intentessin d'apartar els infants de l'apassionament fora de mida que senten pels jocs esportius de procedència estrangera, i en canvi intentessin de desenrotllar novament el gust pels jocs populars nostrats, molts dels quals com ara els de rescats, plantats, romaní-romamà, la lloca, el joc dels muts –per als nois– els de cintes, gerres, corda –per a les noies– i tants d'altres que n'hi ha, posseeixen una valor educativa per al cos i per a l'esperit, almenys pariona a la que tenen els jocs forasters que els han desbancat. (Ajuntament de Barcelona, 1932, p. 5)

És destacable l'apreciació sobre la participació per qualsevol tipus de persona independentment de les seves qualitats físiques. Però sobretot diverses figures –i manuals d'educació física– també fan notar que la pràctica de col·laboració-oposició és

òptima per al sexe femení, en contraposició amb el text anterior, fet que fa pensar que podria ser un dels primers jocs de caràcter coeducatiu.

Fent una anàlisi crítica, el rescat, com molts d'altres jocs i activitats, esdevingué sovint un instrument per imposar als escolars, mitjançant l'educació física, els ideals de la cultura dominant de l'època. Actualment és l'esport-espectacle i de masses, que mitjançant els diversos mitjans de comunicació i la propaganda (Chomsky, 2000, 2005) fan aquesta funció d'adoctrinament, molt sovint dins l'educació física escolar. Es crea així un model que el sistema capitalista-consumista promou en el qual els alumnes s'hi volen sentir representats, a partir de gestos, accions, però també de la vestimenta, maneres d'actuar amb els companys o amb el sexe contrari, amb l'entorn... Així, la pèrdua d'espai dels jocs tradicionals al currículum i a l'educació primària i secundària – i a la societat encara més–, és evident. I és que aquestes pràctiques, al no tenir repercussió social ni ser mitjans del consum, no interessa promocionar-les, ja que no ajuden l'individu a potenciar els valors dels models consumistes actuals. La recuperació d'aquestes pràctiques amb un sentit únicament de recuperació de la memòria històrica o motor, per exemple, és possible des de diferents àmbits, principalment des de l'educació física. El rescat és una bona manera per al treball de la sociomotricitat, i potenciar les capacitats cognitives, socials i físiques. Però també és una bona manera per a construir una educació física crítica i oposar-se al domini dels esports majoritaris –i la quantitat de valors contraris a la llibertat individual que es promouen–.

A Catalunya, a partir de l'Associació Catalana de Gimnàstica, la *Colla Riscat*, i posteriorment els inicis promotors del joc del professor d'educació física David Ferrer de l'Institut de Segona Ensenyança de Barcelona, apareix a l'escola el joc del rescat. A més, aquesta iniciativa li n'acompanyen d'altres amb la inclusió d'aquesta pràctica a l'educació. És el cas –a més de David Ferrer a l'Institut de Barcelona– de Ferrer i

Guàrdia a l'Escola Moderna o del professor d'educació física Trigo, a l'Institut-Escola de la Generalitat. De tota manera, com ja s'ha avançat, el joc del rescat apareix de manera molt significativa en la proposta educativa de Pere Vergés, de manera similar que els escacs. Així, buscant una cessió de l'autonomia, va institucionalitzar-lo pedagògicament.

Ja s'ha citat que Vergés fa un tractament lúdic amb similituds al model anglès de Thomas Arnold. El rescat esdevé a l'Escola del Mar i a les colònies a Vilamar –durant els anys que Vergés és director– l'esport oficial de l'escola, juntament amb les curses de banderes i els escacs. El model és de bàsic estudi i exemplifica un possible tractament d'una activitat a mode de projecte educatiu. Tot i no denominar-ho en aquests termes –ni tampoc Vergés pretengué que ho fos–, el rescat engloba multitud d'accions que el fan esdevenir un projecte competencial –amb entrenaments, equips, creació d'un reglament, elaboració d'actes, redactat de partits, comitè de disciplina, etc–. Però el fet més rellevant i molt superior a les pedagogies i propostes actuals, és la quasi no participació del docent. Els alumnes esdevenien totalment autònoms i ells mateixos s'organitzaven i proposaven noves iniciatives si calia. Aquest fet, és obvi, promou una alta motivació de l'alumnat. Per tant, Vergés superà el model anglès d'Arnold que utilitza el joc bàsicament per disciplinar i potenciar, a més de la part física, la part social i cognitiva dels alumnes. Tot aquesta proposta lògicament tingué prestigi internacional, tangible en la multitud de visites de pedagogs, mestres i personatges rellevants a l'escola (Ventalló, 1970).

D'altra banda es fa palesa la complexitat –motora, cognitiva i social– del joc del rescat, en el qual, no hi jugaven els més menuts de l'escola³⁸, a causa d'aquesta dificultat. Així, als requeriments exigents del joc cal sumar-li tot l'embolcall de vida

³⁸Aquesta afirmació es relaciona a la vegada amb l'article que conforma la tesi: *El joc del marro: Anàlisi de la lògica interna i possibilitats educatives*, i que mostra la complexitat de la pràctica, molt superior a la majoria d'esports col·lectius.

social que va promoure Vergés i que feren del rescat un verdader projecte educatiu amb una iniciativa i autogestió de l'alumnat molt significativa i digne de copiar-se a models escolars actuals.

Aquesta part de la tesi ha pretès tractar també les aplicacions i intervencions del joc a l'educació en temps passats, per poder aplicar diverses maneres d'actuar en el futur. De la mateixa manera que el joc dels escacs, el joc quasi oblidat del rescat podria aparèixer a l'educació actual, emmarcada dins la matèria d'educació física, però també com a projecte de centre, amb una proposta més transversal.

El seu ús durant el s. XIX i XX va ser rellevant en els infants. A més, les propostes sobre la pràctica del joc a l'escola mostraren un alt grau de motivació. El seu ús sembla, per tant, pertinent a l'actualitat, com posteriorment es detallarà amb una proposta duta a terme. Es verifiquen, per tant, les hipòtesis plantejades, relacionades amb aquesta adaptabilitat de pràctiques passades al món d'avui en dia, amb un caràcter innovador, autònom i promotor de la llibertat de l'alumne –sempre dins d'uns límits–. De la mateixa manera que amb els escacs, la proposta de Vergés pel joc del rescat pot esdevenir una manera òptima per a recuperar un joc, la memòria històrica i a la vegada proposar un treball adaptat a les necessitats del jovent.

6.2.2. Aplicacions del joc a l'educació actual

6.2.2.1. *Generalitats*

Les aplicacions del joc a l'educació actual poden donar-se des de diferents àmbits. D'entrada a cada matèria escolar es poden incloure activitats lúdiques –de fet les tendències actuals van en aquesta línia–, i a l'educació física aquesta aparició –en aquest cas motora– és ben notòria. A més, diverses eines incloses en aquests jocs –sociogrames, ludogrames, locogrames– permeten visualitzar i entendre els components

cognitiu, físics i socials de cada pràctica lúdica (Parlebas, 2001). A la vegada, a partir d'aquests jocs, també és possible crear determinades eines –de fet el professor d'educació física ho fa ben sovint– per avaluar alguns aspectes de l'alumnat.

Però a més, amb la inclusió del joc a l'educació, la motivació en general augmenta, fet que permet assolir uns majors aprenentatges. Aquestes activitats poden contextualitzar-se simplement en un moment de la classe, o podrien aparèixer de manera similar a la que Vergés proposa al seu model pedagògic. A l'actualitat, aquest model del pedagog es relacionaria amb el que es coneix com a gamificació, procediment originari de l'àmbit empresarial i publicitari, aplicat a l'educació per tal de fidelitzar els clients, és a dir, els alumnes-pares-usuaris. Com a conseqüència, quan l'alumne entra a l'escola o a l'aula, es crea una dinàmica consistent a obtenir puntuacions, premis, treballar en grup, investigar, crear... Lògicament en l'actualitat hi apareixen a més elements com l'internet, les xarxes socials, el telèfon mòbil o els diferents tipus d'aplicacions facilitadores d'aquest model gamificador.

De tota manera, aquest us gamificat de l'activitat educativa és ben criticable. Aquesta afirmació es justifica en el sentit que els aprenentatges que s'obtenen, al cap i a la fi, pretenen inculcar a l'alumnat uns determinats valors que sovint no es relacionen amb l'interès per afavorir la llibertat de l'alumne, i en canvi són ben propers a les idees que promocionen els poders polítics i econòmics, del sistema capitalista. D'aquesta manera, es troba a la societat ben inculcada la idea althuresiana de l'escola com a aparell ideològic de l'estat –i en la idea de Durkheim, l'escola com a element socialitzador–, i present en tots els períodes i moments educatius d'arreu (Althusser, 1974, 1989; Durkheim, 2013; Illich, 1974; Reimer, 1986). Per tant, poques vegades es pretén buscar un foment de la crítica social, ni hi ha generalment cap voluntat per fer un món millor.

Com a conseqüència, actualment i amb els models gamificats, tot i semblar que l'alumne està més motivat, sovint se'l modela segons convingui. Això no vol dir que no apareguin paraules a les programacions com: creació, motivació, interès i iniciativa. Sí que hi són, però sovint estan emmarcades en un ideal ben prefixat en el qual l'alumne actua –i pot crear, inventar, innovar... però sense desmarcar-se d'aquest model–. De fet aquesta visió ja l'analitzen diversos pensadors (Chomsky, 2005; Foucault, 2005).

Per tant, el joc a l'educació cal que tingui un sentit verdader, fet que implica que serveixi per reflexionar sobre models tradicionals imposats, modes, estereotips... que es veuen com a lògics i coherents, quan en realitat són ben qüestionables (Carr, 1990; Kemmis, 1990; Vicente, 1997, 2005, 2007a, 2007b). Serà necessari que, des d'aquesta perspectiva crítica, el professor sigui el principal propulsor d'aquest canvi. Però aquesta no és una tasca senzilla. Com a conseqüència, el docent té diverses barreres que li dificulten el pas a aquest ideal enfrontat amb la realitat actual. Així, per exemple, l'entorn socio-educatiu està ple de dificultats i de condicionaments socials que actuen en favor dels ideals capitalistes neoliberals, fet que implica promoure conceptes com els de progrés, empenedoria, innovació, creativitat, competitivitat, productivitat... A la vegada, a tot aquest embolcall ideològic i de preparació per a la utilitat del futur ciutadà cal afegir-li tot el conjunt de lleis, normes i decrets que l'Estat dicta i que protegeixen aquest ideal. I finalment cal recordar que el professor, només pot esdevenir professor si compleix amb aquesta filosofia dels poders dominants ja citada i si segueix el marc jurídic. Aquest últim aspecte implica que els docents hauran passat per un filtre ben regulat –s'avalua els professors per les seves aptituds i capacitats per transmetre la norma i, en definitiva, aquest ideal– i que l'únic que promou és el manteniment i promoció cap als alumnes de la idea d'un ideal ben dirigit, controlat. Es pretén així transmetre en paraules d'Ignacio Ramonet (1998), un pensament únic. El docent crític,

per tant, haurà d'alliberar-se i enfrontar-se a aquestes idees reforçades per currículums, normes i idees imposades (Lozano, 1980).

En aquesta línia és necessari que l'alumnat traspassi els murs de l'escola. En aquest cas, el joc hi pot ser també present, ja sigui en visites, excursions, als museus, així com a les festes populars o a la tradició territorial en general. Es proposa, per tant, que aquest fet lúdic s'encamini cap a una educació més crítica.

En els següents apartats s'aplica el joc a l'educació i es proposen diverses maneres de procedir. Per tant, aquesta inclusió ha d'orientar-se i tenir un sentit crític. Per tant, serà bàsica la intencionalitat del professor i fer de les classes moments reflexius veritaders.

Per acabar, en un últim punt es reflexiona sobre com cal aplicar el joc per tal que esdevingui promotor d'una educació crítica.

Aquest apartat així, ha pretès valorar l'objectiu detallat a l'inici d'aquesta tesi relacionat amb l'ús crític del joc a l'educació com a símbol de llibertat. Es verifiquen així les hipòtesis relacionades amb un currículum ocult de moltes metodologies que diuen pretendre la llibertat de l'alumne. Es visualitzen també les idees de diversos pensadors i pedagogs que veuen l'escola com un mitjà per a transmetre la filosofia del model capitalista i liberal actual. D'aquesta manera, la societat, família, entorn... i els centres escolars potencien –sovint de manera oculta– un conjunt de valors i conceptes relacionats amb el consumisme, els beneficis econòmics, la competència, el lideratge... i que impliquen a la vegada anar en contra d'altres valors com els d'ecologia, consum responsable, companyerisme, cooperació..., els quals potser serien els rellevants per a ser treballats a l'escola –i no es treballen de manera predominant– (Althusser, 1974; Bain, 1975, 2005; Freire, 1972, 1973; Giroux, 2013; Illich, 1974; Kemmis, 1990; Kirk, 1990; 1992; Reimer, 1986) .

En aquest sentit, es verifica la hipòtesi plantejada que les metodologies lúdiques actuals, com la gamificació, no són superiors –pel que fa l’aprenentatge autònom, lliure, creatiu, autogestionat...– en relació amb els models i propostes que van aparèixer durant la renovació pedagògica. I tot i que aquestes propostes de finals del s. XIX i inicis del s. XX també amagaven un currículum ocult, en favor de la classe política i econòmica dominant, mostraren caràcters molt més reals de llibertat, autonomia, creativitat... per a l’alumnat que l’educació d’avui en dia.

6.2.2.2. *Possibilitats educatives del escacs*

La utilitat dels escacs a l’educació és pertinent des de diferents àmbits. Tot i que no s’inclouin dins del currículum, cada cop apareixen més veus –i aplicacions a l’aula– en favor d’aquesta pràctica a l’escola i també aplicacions actuals (Barón, 2009; Brasó, 2007, 2010a, 2010b, 2014a; Gairín, Fernández, 2010; Fernández, Pallarés, Gairín, 2010; García, 2001; Kovacic, 2012).

En aquesta línia, s’ha elaborat un test d’escacs per a escolars, que té per finalitat ajudar als educadors a classificar i/o avaluar l’alumnat a partir del seu nivell de joc³⁹. La prova està formada per vint-i-tres posicions d’escacs, de dificultat progressiva, que cal resoldre en escac i mat –en una o en dues jugades–, i amb un límit de temps. L’estri dissenyat, per tant, s’ha tractat amb l’objectiu que compleixi les característiques d’objectivitat, sensibilitat, fiabilitat i validesa. Tot i que l’eina és útil per a educadors, entrenadors, professors... s’ha comprovat, que el test podria millorar-se afegint-hi el factor temps a cada posició, i per tant, informatitzant l’eina. D’aquesta manera es podrien analitzar d’altres característiques dels subjectes com podrien ser les

³⁹Article inclòs a la tesi que conforma aquest apartat relacionat amb les possibilitats educatives dels escacs: *Diseño y validación de un test de ajedrez –T23– para niños de 9 a 12 años.*

relacionades amb la memòria visual, la memòria a llarg termini, el processament de la informació o la resolució automàtica –i intuïtiva– dels problemes.

Caldrà però ampliar la franja d'edat del test perquè tingui més sensibilitat, objectivitat i validesa –s'ha fet l'estudi en subjectes de 9 a 12 anys–. A més, l'eina, útil per a educadors, és també idònia per a d'altres investigacions com per exemple el de determinar la relació entre el nivell d'escacs d'un subjecte amb les seves característiques –sexe, edat, experiència, expedient acadèmic, creativitat...–.

Finalment, ampliant l'ús escolar de l'eina, aquesta podria servir, a més del que ja s'ha dit, per reflexionar sobre l'evolució de l'aprenentatge, per dividir els alumnes en grups de nivell, per analitzar problemes similars que un grup d'alumnes té –en relació amb el joc– o per seleccionar informació concreta per l'ensenyança partint de les necessitats i els interessos de l'alumnat.

S'ha pretès en aquest apartat assolir part de l'objectiu plantejat a l'inici de la tesi, relacionat amb el disseny de tasques en l'àmbit lúdic. En aquest sentit, la verificació de la hipòtesi relacionada amb els avantatges sobre l'ús del joc per al foment del treball competencial queda verificada quan s'analitzen aquests models passats i la manera de fomentar diversos aprenentatges. L'eina –test– elaborada ha d'ajudar a potenciar i organitzar aquest treball integral.

6.2.2.3. Possibilitats educatives del joc del rescat

Pel que fa a les possibilitats educatives –i recuperar– el joc del rescat –i en general els jocs tradicionals–, és obvi que l'àrea d'educació física és la que té major responsabilitat per a fer aquesta feina. A més d'incloure el joc dins de la matèria, diverses són les propostes per a recuperar-lo i que a la vegada traspassi els espais de les pistes esportives o el gimnàs.

D'aquesta manera, es va dur a terme una experiència amb els alumnes, que va consistir en tornar a practicar el joc, però en un sentit no únicament motror⁴⁰. Es va partir així de la filosofia-model de Pere Vergés a l'Escola del Mar i a Vilamar i es va proposar a un grup d'alumnes que organitzessin un torneig per a una gran part del centre, amb tot el que això representava. L'activitat va ser per tant un projecte educatiu, que anava molt més enllà de la motricitat, de l'esport i de l'educació física.

Durant dos trimestres els alumnes, actuant de manera autònoma –i cooperant amb el grup de treball i la classe–, van organitzar una diada d'un torneig de rescat i es van haver d'encarregar de tots els aspectes necessaris per a l'òptima realització. Es van haver d'organitzar en grups –un dels quals era el grup-coordinador– i determinar i executar les diverses tasques que calia dur a terme –concretar-elaborar el reglament, les actes, els equips, les inscripcions, els horaris, la indumentària, l'animació extra, el servei de primers auxilis, la megafonia, la música, la publicitat, el reportatge fotogràfic, la filmació...–

El projecte va fer reviure la proposta de Vergés de fa quasi cent anys i va representar un recurs per assolir els objectius competencials curriculars. A la vegada va significar un recurs emmarcat dins les pedagogies constructivistes, transversals i encaminat també cap a una pedagogia crítica, amb una llibertat de l'alumnat segons les seves inquietuds i interessos, i sent reflexius amb els models duts a terme generalment al voltant de l'esport de massa –al món occidental representat pel futbol–.

La motivació de l'alumnat, lògicament, va ser superior que en les activitats que es duen a terme normalment a les escoles i instituts, ja que se'ls va cedir la responsabilitat. Aquest fet només s'hagués pogut assolir, com es va fer, amb una cessió de l'autoritat del docent al grup-classe.

⁴⁰Article inclòs a la tesi que conforma aquest apartat relacionat amb les possibilitats educatives del joc del rescat: *Investigación-acción y método de proyectos en educación física: organización de un torneo de marro*.

És necessari seguir aprofundint des d'aquestes posicions d'investigació-acció experimentals i longitudinals, sempre que sigui possible. A la vegada, falten més treballs que mostrin diferents maneres d'estructurar les classes d'educació física, i valorar els aprenentatges, participació i satisfaccions de l'alumnat.

L'alta motivació a la qual es va arribar en l'elaboració del projecte –per part de docents i discents– és un aspecte a tenir en compte. Per tant, es considera bàsic el progressiu *self-government* del grup, la participació en les tasques segons els propis interessos, i la transversalitat de la proposta –ja que moltes de les tasques analitzades des de fora eren més d'altres àrees que de l'àmbit de l'educació física–.

És rellevant destacar que la dificultat en avaluar els alumnes venia determinada per la diferenciació de tasques –algunes molt més complexes que d'altres–. Per aquest motiu es va fer tot un conjunt de propostes voluntàries, que permetien incrementar la nota del projecte, i per tant de la matèria d'educació física. Així, si algun membre d'algun grup que tenia alguna tasca més fàcil i senzilla volia incrementar la seva nota, podia treballar i col·laborar més. Per tant, aquest procediment va servir per a millorar l'objectivitat de l'avaluació.

Es conclou que el projecte pot ser transferible a d'altres propostes similars, tant a l'educació física com a d'altres matèries, o com a projectes de recerca de l'alumnat. És obvi que la sessió d'autonomia de l'alumnat anirà en relació amb la seva edat, el seu nivell de maduració i la dificultat de la proposta-projecte.

També és remarcable que la proposta –per la seva complexitat en relació amb d'altres projectes i el desconeixement inicial dels alumnes– no s'inclou en el marc total de llibertat dels escolars, ja que, entre d'altres aspectes, la proposta de torneig ja venia dirigida i guiada per part del docent. Per tant, s'aconseguiria potser una major implicació i motivació de l'alumnat si aquests escollissin el projecte a dur a terme.

En una línia d'aplicació més real –ja que la complexa proposta d'un projecte educatiu vindrà determinada per molts factors, sovint difícils de complir: un equip directiu implicat, un grup d'alumnat madur o un docent promotor d'aquest tipus de propostes–, el joc del rescat es pot incloure de manera més senzilla i com una activitat més de les moltes que apareixen a la matèria d'educació física.

La seva complexitat cognitiva, social i motora, fan que sigui una activitat complicada d'entendre i difícil de jugar –fet que requereix aquestes exigències als participants–, tot i que amb una variació de la normativa pot ser aplicable a quasi totes les franges escolars. Aquesta afirmació de complexitat ja s'ha dit que s'evidencia analitzant la lògica interna de la pràctica, amb múltiples rols dels jugadors i canvis constants⁴¹.

Per tant, la pràctica del joc, a més de facilitar aquestes qualitats –físiques, cognitives i socials– pot ser un bon moment per recordar els seus orígens, els seus inicis hel·lènics, la seva pràctica en èpoques passades, o el seu ús dins l'associacionisme català i també en diferents àmbits escolars. A la vegada, el joc pot ser d'utilitat per prendre consciència sobre l'oblit de moltes pràctiques tradicionals i la influència dels mitjans de comunicació i modes a la societat i l'escola. Així, podria esdevenir un iniciador per a una proposta d'educació física crítica, i desmarcar-se de l'embolcall econòmic de l'esport que veuen i es ven als alumnes –i a la població–. En definitiva, aquests tipus d'actuacions haurien de tenir per finalitat canviar els models educatius actuals imposats i enfocar-los cap a un ideal més crític, reflexiu i alliberat dels models consumistes i liberals d'avui en dia.

Aquesta part, en la línia de l'apartat anterior, pretén assolir l'objectiu relacionat amb l'experimentació i posada en pràctica de models educatius renovadors –i crítics–.

⁴¹Article inclòs a la tesi que conforma aquest apartat relacionat amb les possibilitats educatives del joc del rescat: *El joc del marro: Anàlisi de la lògica interna i possibilitats educatives*.

En aquest sentit, l'actuació mitjançant un projecte educatiu –en aquest cas l'organització del joc del rescat– s'entén que és una manera d'actuació integral, motivant i promotora de competències. A més, implica un funcionament democràtic, en una línia de pensament amb reminiscències del model renovador de Pere Vergés. En un altre sentit, l'anàlisi en l'àmbit cognitiu-motor del joc del rescat permet reforçar aquest objectiu i hipòtesi establerta i comprovar que la pràctica, per la seva complexitat, pot ser més vàlida que molts dels jocs i esports practicats avui en dia a l'escola.

6.3. Propostes per a canviar, renovar i millorar l'educació del futur: Per una educació (física) crítica

Partint de dos eixos analitzats com són el dels jocs i, de l'altra, la proposta del pedagog Pere Vergés, es reflexiona al voltant d'aquests conceptes a l'actualitat, la manera d'entendre'ls i la seva finalitat⁴².

L'aposta que fa el pedagog –com també feren els altres models d'Escola Nova– per l'autonomia i autogestió de tot el procés d'aprenentatge per part de l'infant és clau en el seu ideal en la línia de les propostes de la pedagogia renovada de finals del s. XIX i inicis del s. XX. Però ho és més quan es comprova que aquesta idea s'aplica a tot un procés complex basat en el joc, fet que implica una gran motivació de l'alumnat. El joc organitzat i competitiu, li és útil per encaminar els alumnes en aquesta filosofia educativa i potenciar tot un conjunt de valors que es fan evidents a la vida social duta a terme a l'escola. Apareix, així, un ús gamificat de l'educació. Per tant, aquests models gamificats que en l'actualitat es proposen i que són elogiats arreu tenen unes grans similituds amb la filosofia de l'Escola del Mar. És més, es pot afirmar com ja s'ha avançat, que la proposta escolar de Pere Vergés iniciada el 1922 a l'Escola del Mar era

⁴²Article inclòs a la tesi que conforma aquest apartat relacionat amb les propostes actuals educatives, la seva crítica i les possibles millores: *Escola i gamificació als inicis del s. XX: Pere Vergés i el seu model lúdico-pedagògic. Estudi a través dels textos*.

en general molt superior pel que fa a autonomia, autogestió i autoaprenentatge –i per tant caldria tenir-la en compte– a qualsevol de les propostes que es visualitzen a ple segle XXI i que tenen gran rebombori a la premsa i als mitjans de comunicació.

De tota manera, tant en un cas com en l'altre cal reflexionar sobre les idees de desescolarització, pedagogia líquida, i sobre la llibertat de l'infant. Des d'aquesta línia actual la proposta de Vergés no podria descriure's com a pedagogia crítica. Tampoc es pot afirmar aquesta idea quan es comproven models independents dels interessos de l'Estat com les propostes –crítiques– de l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia o la duta a terme per Neill a Summerhill. Però, en canvi, si que s'entén tot el model del pedagog català, com la majoria de propostes de l'Escola Nova, des del punt de vista crític, en la idea de donar llibertat a l'alumne, de potenciar la seva iniciativa o de traspasar els murs de l'escola. Cal apuntar que els models escolars renovadors, com el de Pere Vergés, no es qüestionaren sobre si l'educació que promovien havia o no de ser reflexiva i crítica amb l'entorn, el cert, és que sí que es pretenia formar individus preparats, aptes i futurs ciutadans. Per tant, es proposava una educació reflexiva, dins d'uns límits com eren els acadèmics i els establerts per l'Estat.

Tenint en compte que propostes extremes de desescolarització (Illich, 1974) no són d'aplicabilitat a causa de tot un entramat-entorn que impedeix qüestionar i posar en perill el sistema educatiu oficial –normatives, currículums, idees imposades, mitjans de comunicació...–, es creu que models gamificats lúdico-competitius poden ser una eina per a generar propostes cada cop més crítiques i reflexives. Han de servir així per a conscienciar a l'alumnat d'aquest esforç per enfrontar-se als ideals imposats pel poder econòmic-polític-social.

És important, per tant, no finalitzar el procés educatiu crític tenint com a fita, simplement, una o una altra proposta per projectes, lúdica o gamificada, sense que

intervingui ni es refereixi a canviar-millorar la societat, l'entorn o la vida. Cal que aquests aprenentatges que diuen ser lliures, innovadors, creatius... siguin a la vegada crítics, amb la societat i l'entorn. Així, qualsevol d'aquestes propostes que perpetuïn una idea de classe dominant, d'educació classista, de model jeràrquic i submís, tot i auto-anomenar-se innovadores, creatives i potenciadores de les llibertats de l'alumnat, en realitat segueixen controlant l'infant perquè quan acabi el període educatiu s'incorpori a la gran fàbrica-societat. Cal per tant, enfrontar-se i oposar-se –des de tots els àmbits– a aquest model de poble obedient, submís dels grans poders econòmics i socials, i que es propaga i promou des de diferents mitjans (Althusser, 1989; Chomsky, 2000, 2005; Durkheim, 2013; Dussel, 2016; Foucault, 2005, 2008; Freire, 1972, 1973; Giroux, 2013; Habermas, 1986, 2010; Illich, 1974; Lerena, 1976, 1983; Marcuse, 1993; Marx, Weber, Durkheim, 2006). D'aquesta manera, es podrà qüestionar tot el currículum ocult que embolcalla la societat, l'educació i l'infant, i finalment, serà possible transformar també el model existent de societat i oferir una nova proposta educativa.

Per tant, tot aquest estudi històric ha de ser l'element clau per crear un nou model educatiu, no basat en el domini del més fort, ni en la competició malentesa –la qual exclou el perdedor–, sinó fonamentat en el pensament, la reflexió i, en definitiva, en la igualtat d'oportunitats real.

Tornant a la Grècia Antiga, i el sentit de democràcia que s'hi vivia, cal promoure una educació crítica per assolir la veritat que Sòcrates buscava, mitjançant el raonament i oposant-se a les idees preestablertes.

Amb aquesta última part de la tesi es pretén assolir l'últim objectiu, relacionat amb la funció oculta dels jocs a l'educació. La proposta busca qüestionar aquestes pràctiques metodològiques –també els articles de la tesi– que sovint pretenen preparar i

domesticar l'individu perquè segueixi formant part de l'engranatge consumista del model capitalista. Aquestes idees són a la vegada les hipòtesis plantejades a l'inici de la tesi i queden, per tant, verificades.

7. A tall de conclusió

La tesi, conformada per diversos estudis, ha permès recuperar aspectes relacionats amb el joc, amb la seva història, la seva introducció a la societat, l'aparició a l'educació i la seva aplicabilitat. Els diversos articles han tractat de manera específica tots aquests aspectes.

Amb aquest procés s'han pretès assolir els cinc objectius –distribuïts en tres blocs– marcats en un inici i dels quals se'n derivaven diverses hipòtesis⁴³.

Per al **bloc 1** relacionat amb el joc, la societat, el jovent i l'educació es pretenia:

Objectiu 1	<i>Estudiar l'estat dels diversos jocs i esports, en èpoques passades, relacionant-los amb la societat de l'època, l'infant i el sistema educatiu, i així poder elaborar una imatge-descripció sobre les característiques socials i lúdiques de cada període històric analitzat</i>
Objectiu 2	<i>Buscar i detallar la presència de diversos jocs en publicacions d'èpoques passades, per poder ajudar a l'elaboració i descripció de la societat de l'època des d'un punt de vista lúdic</i>

Aquests dos objectius s'han tractat a partir de la verificació / refutació de les hipòtesis plantejades.

Com conseqüència es verifica que dels estudis i pràctiques lúdiques analitzades, aquestes són generalment representatius d'una determinada classe social i arriben a esdevenir diferenciadors en relació amb altres grups de la societat (hipòtesi a). Per tant, sovint els jocs són practicats per una classe social, i no per a tot el conjunt d'una societat-comunitat. A la vegada, també s'ha comprovat que sovint el simbolisme de moltes de les activitats tractades representen una part del model de la societat de cada època, tangible en aspectes com la diferenciació sexual, el domini masculí, el sentit religiós, l'estructura jeràrquica i de domini social d'una classe en relació amb l'altra, etc. (hipòtesis b, c). Finalment, una quarta hipòtesi tractada per a aquest primer objectiu de la tesi, es relaciona amb l'eclipsi que els esports forans –a Catalunya, i també a

⁴³ Veure apartat 2. *Problema, objectius i hipòtesis*.

Espanya– dugueren a terme envers les pràctiques lúdiques tradicionals arrelades al territori. Es comprova que, principalment el futbol feu oblidar tot un conjunt de jocs motors populars autòctons de cada territori (hipòtesi d). Caldria analitzar més àmpliament com es dugué a terme aquest oblit de la tradició popular, indagant la recerca des de diversos àmbits i per a d'altres pràctiques i jocs que no han tingut lloc en aquesta tesi. Per tant, per a aquest objectiu primer i les seves hipòtesis que se'n deriven, tot i que es verifiquin, cal una ampliació de la recerca per als mateixos jocs, des d'altres punts de vista i, a la vegada, tractar altres jocs representatius de cada societat-època. Així mateix, caldria no limitar-se a l'àmbit lúdic i ampliar el tractament a qualsevol element de la tradició i cultures dels diversos territoris.

Pel que fa al segon objectiu, corresponent al primer bloc de la tesi, les hipòtesis derivades es verifiquen, tot i que només s'ha tractat l'esport dels escacs, i lògicament des d'un àmbit concret. Per tant, caldrà fer un tractament més ampli per als escacs i a la vegada tractar tot el conjunt de pràctiques, tradicions, costums, des d'aquest punt de vista de les obres, premsa i documentació escrita. En el cas estudiat, l'aparició dels escacs a les publicacions permet entendre l'estat d'aquesta pràctica a la societat (hipòtesi e). A més, la seva aparició, tant en llibres, com a la premsa ajuda a comprovar que durant els s. XIX i XX, els escacs eren practicats per les classes benestants de la societat catalana i espanyola (hipòtesi f).

Pel que fa al **bloc 2**, que detalla les aplicacions i intervencions del joc a l'educació, en temps passats, l'objectiu marcat era el següent:

Objectiu 3	<i>Anалitzar el pensament de diversos pedagogs que han tractat el joc a l'escola per poder entendre diversos models de funcionament d'èpoques passades i la possibilitat d'adaptació d'aquestes maneres d'actuar a l'educació del segle XXI</i>
------------	---

De la mateixa manera que a l'anterior bloc, les hipòtesis plantejades han permès assolir l'objectiu. Com a conseqüència es verifica que els models educatius tractats són

ben adaptables a la societat actual (hipòtesi g). A la vegada, en molts casos, i sense tenir els avenços tecnològics d'avui en dia, aquestes maneres de funcionar, renovadores de finals del s. XIX i inicis del s. XX eren molt més innovadores, més promotores de la llibertat de l'alumne i més autònomes, que les propostes que es troben actualment a la majoria de centres educatius (hipòtesi h). Finalment, s'ha incidit en la proposta lúdica-pedagògica de Pere Vergés. Es comprova que el treball integral i d'autonomia per a l'infant és un element clau i significatiu del seu model pedagògic i totalment transferible a les necessitats i al que es demana per al futur ciutadà del segle XXI (hipòtesi i).

Per últim, el **bloc 3** de la tesi relacionat amb les aplicacions i intervencions del joc a l'educació actual, i possibles propostes per al canvi, es van determinar els següents dos objectius:

Objectiu 4	<i>Experimentar i dissenyar tasques i propostes lúdiques originàries dels models de l'Escola Nova, adaptades a les característiques i necessitats de la societat-educació actual, per aconseguir una educació més democràtica, integral i autònoma per a l'alumne</i>
Objectiu 5	<i>Analitzar de manera crítica l'estat actual dels jocs dins del marc educatiu, detallant el verdader sentit d'aquestes pràctiques, per poder proposar una nova educació allunyada al màxim dels interessos del model capitalista de la societat, i afavorint el sentit real de llibertat per a l'alumne</i>

El quart objectiu va derivar en una hipòtesi molt més concreta centrada en l'avenç que representaria l'aplicació dels jocs als centres educatius rememorant i buscant l'essència del model pedagògic de Pere Vergés, treballant així de manera integral, per competències –en termes actuals– i centrant l'atenció en les necessitats, interessos i motivacions de l'alumnat (hipòtesi j). Tot i que es verificués la hipòtesi, lògicament és molt concreta i no permet tractar tot l'objectiu pretès. Caldria així dur a terme més aplicacions des de diversos àmbits relacionats amb l'ideal del pedagog català, però a més ampliar tota la manera de fer renovadora dels mestres de finals del s. XIX i inicis del s. XX –a Catalunya i Espanya– a l'escola del segle XXI.

L'últim objectiu, a diferència dels altres, pretén recular una mica, qüestionar i criticar el sentit que sovint es fa dels nous models innovadors i que diuen promoure la llibertat dels alumnes. En realitat aquestes metodologies no busquen una llibertat real ni una capacitat reflexiva global de l'alumne (hipòtesi k). Se centra l'atenció en els jocs, instruments bàsics utilitzats avui en dia per transmetre uns continguts ben prefixats⁴⁴, potenciant un currículum ocult ben marcat pels grans poders econòmics i polítics, i que s'allunya de l'esperit crític (hipòtesi l). Si fa uns segles els jocs s'empraven amb una finalitat de transferència del món bèl·lic, ara s'usen per preparar al futur ciutadà per ser competent i competitiu –també bèl·lic– en el model capitalista, ja sigui com a consumidor, o com a treballador. Per tant, en cap cas –o molt poques vegades– són afavoridors d'una educació crítica, promotora de la llibertat, d'un coneixement reflexiu i que qüestionari l'estat, l'escola i els valors actuals. Per a aquestes hipòtesis també es fa referència al model de renovació pedagògica de finals del segle XIX i inicis del s. XX i es comprova que tot i que es va fer un gran avenç en l'àmbit escolar, higiènic, de treball de valors... les propostes realment crítiques no van tenir lloc, ni lògicament es van promocionar –ni tampoc es pretenen recordar a l'actualitat–.

És obvi detallar que hi ha molts d'altres temes poc tractats i que per a futures investigacions caldrà tenir en compte. És el cas de l'anàlisi de la societat des d'altres punts de vista; els diversos models educatius que hi hagué a finals del s. XIX i inicis del s. XX a Catalunya i a Espanya; la multitud de dinàmiques escolars, pròpies de cada centre, o l'estat actual de l'educació i la societat.

En aquesta línia, la tesi és només una petita mostra del fet lúdic a la societat –i en concret a l'educació–. Els molts d'altres estudis, tant passats com els actuals, juntament amb les noves aportacions que es puguin dur a terme en el futur hauran de

⁴⁴ Aquest fet es veu encara amb més força quan els jocs s'utilitzen fora de la matèria d'educació física.

permetre entendre, visualitzar, reflexionar i també contradir i criticar aquests diferents usos del joc en diversos moments i entorns.

Així, arribant a aquesta part final, la tesi exposada ha estat el punt de partida de noves recerques, tant relacionades amb temes més bibliogràfics, com pel que fa referència a l'element lúdic, i també al fet educatiu. Com a conseqüència, destaquen diverses investigacions que fan referència al fet lúdic en general⁴⁵. Finalment, i pel que fa a l'àmbit educatiu, la tesi ha servit de base pel tractament de diversos aspectes relacionats amb el fet lúdic a l'aula com a possible metodologia utilitzada en el passat i també aplicable a l'actualitat i al futur⁴⁶.

Però sobretot s'ha centrat l'atenció, a partir del marc teòric de tota la tesi, en la relació entre l'escola i la societat, o el que és el mateix, el sentit de l'escola, la seva utilitat i la seva ideologia. Per aquest motiu sorgeixen qüestions que caldrà estudiar i reflexionar com són la utilitat i finalitat del joc a l'educació escolar, o en una línia més general, la promoció dels valors que l'escola inculca. I en definitiva, la qüestió que sorgeix ve determinada per les qüestions següents: Per què l'escola ensenya i promou determinats continguts i valors? I per què es fomenten unes metodologies i no unes altres? Aquestes preguntes es podrien resumir en la qüestió següent: Per què serveix i quin sentit real té l'escola del segle XXI?

⁴⁵Diversos són els articles elaborats durant la tesi o posteriorment a aquesta. La majoria d'aquests ja s'han citat en aquesta recerca, ja que permeten contextualitzar l'estudi: Brasó, J. [acceptat] Feminismo, asociacionismo y deporte: Los inicios de la mujer en la práctica del ajedrez en España (1922-1935). *Investigaciones feministas*; Torredadella, X.; Brasó, J. [en premsa]. Llengua catalana, educació física i esport. La llengua catalana als textos d'educació física i esport. Una revisió històrica (1880-1938). *Llengua i Literatura*.

⁴⁶Brasó, J. [en elaboració] Historia del ajedrez escolar en España. Pere Vergés i Francesc Masclans, pioneros de su introducción en la escuela en los inicios del s. XX; Brasó, J.; Torredadella, X. [2017, en premsa] El juego motor del marro: Una indagación acerca de sus raíces pedagógicas. *Revista de Dialectología y tradiciones populares*; Brasó, J.; Brasó, M. (2016). Correlation between chess test (T23) and different characteristics of the participants: amount of practice, perception of their position in the group, academic average and gender. *Mitteilungen Klosterbeurg*, 66(8), 36-44; Torredadella, X.; Brasó, J. [enviat]. Los juegos corporales en la educación física del siglo XIX como preludio al deporte moderno en España. *DADOS*; Brasó J. [en elaboració] Pere Vergés i les Colònies de Vilamar (1922, 1930-1932).

En aquesta línia, s'han elaborat –i s'estan redactant– tot un conjunt d'investigacions que són la continuació dels articles ja citats i que conformen la tesi. Concretament, a partir de l'article –inclòs a la tesi– “Investigación-acción y método de proyectos en educación física: organización de un torneo de marro” (Brasó, Torrebaddella, 2016), i “Escola i gamificació als inicis del s. XX: Pere Vergés i el seu model lúdico-pedagògic. Estudi a través dels textos” –enviat per a possible publicació–, s'han desenvolupat dos articles posteriors a aquesta tesi i enviats per a la seva publicació: “Reflexiones para re(formular) una educación física crítica”⁴⁷ i “Semblances entre l'agoré espartana i l'educació capitalista actual. Reflexions per una educació crítica”.

A partir d'aquests dos textos... es reflexiona i qüestiona el sentit de l'educació –i de l'educació física– actual. Partint de filòsofs i pensadors com John Stuart Mill (1970, 1991) que està a favor de la llibertat individual i col·lectiva de l'individu, i la mínima intervenció de l'Estat, es fa referència a la pedagogia crítica proposada per figures com Wilfred Carr (1990), Enrique Dussel (2016), Paulo Freire (1972, 1973), Henry Giroux (2004, 2013), Jürgen Habermas (1986, 1987), John Holt (1977), Stephan Kemmis (1990) o Everett Reimer (1986), que promouen un nou model educatiu alliberat del poder neoliberal dictat per les grans empreses i per l'Estat. Es proposa i reflexiona sobre una nova educació –recolzada lògicament en les idees de Karl Marx i Friedrich Engels (1969, 2011) i Louis Althusser (1974, 1989), entre d'altres– allunyada del model actual. Per tant, la crítica que es fa a l'escola està en la línia d'alliberar l'alumne –i el professor– de tot un entramat d'ideals, continguts, objectius, normativa... –i ben guarnit d'una metodologia ben eficient per assolir aquests conceptes– que l'únic que fan és

⁴⁷ Brasó, J.; Torrebaddella, X. (en premsa), a la Revista Internacional de Medicina y Ciencias de la Actividad Física y el Deporte. RIMCAFD. Disponible a: <http://cdeporte.rediris.es/revista/inpress/artreflexiones953.pdf> [consulta: 17 de març de 2017].

perpetuar i incrementar els explotats en relació amb els explotadors-dominadors. Es pretén, per tant, reflexionar sobre aquest model educatiu, amb clares similituds espartanes. I és que actualment, la funció de l'individu està determinada i dirigida pels poders dominants, i esdevé un simple element per tal que funcioni tot el sistema de divisió de classes—.

Tenint en compte l'estat del món, la societat i l'educació actual des d'un punt de vista de figures com Herbert Marcuse (1993), José Ortega y Gasset (2004), Noam Chomsky (2004, 2005, 2008) o Ignacio Ramonet (1998), entre d'altres, l'objectiu que es pretén assolir i el camí que es creu òptim i únic per a una verdadera educació hauria d'anar encaminat a fer una nova proposta crítica en favor de les llibertats de l'individu (Stuart, 1970, 2002). Aquest fet significa promoure una educació molt diferent de l'actual i que fos generadora i potenciadora de pensament reflexiu, que s'oposi al model educatiu actual, dirigit pels interessos partidistes i els imperants que comporten les lluites pel poder. Caldrà superar, per tant, aquest ideal-model actual imposat pels grans grups econòmics, per l'Estat i a la vegada reforçat per lleis, normatives, la publicitat i els propis individus que sovint conscient i inconscientment el perpetuem.

I l'educació —i l'educació física— pot i hauria de ser l'element propulsor d'aquest canvi. És en aquest sentit que el professor ha de convertir-se en la figura clau i cabdal d'aquest procés, alliberant-se sempre que pugui de tots els elements socials, culturals, polítics, econòmics... no neutrals i que promouen les diferències socials entre individus. Amb una actuació docent en favor de la llibertat i l'esperit crític de l'alumne, s'afavorirà el canvi de la societat, la qual podrà transformar-se, i el ciutadà es convertirà en un verdader ésser autònom, crític i en definitiva, lliure de pensament.

8. Referències

Nota: Aquestes referències són les que s'han tractat a l'epíleg –i la majoria també es troben als articles–. A cada article que conforma la tesi es detallen moltes altres referències que s'ha cregut convenient no repetir.

Ajuntament de Barcelona (1922). *Les construccions escolars de Barcelona*. Barcelona: Comissió de Cultura.

Ajuntament de Barcelona (1932). *Instruccions al professorat de les colònies escolars* (1932). Barcelona: Comissió de Cultura.

Ajuntament de Barcelona (1935). *Acampades, assaig amb nois de les colònies escolars: aspectes social i educatiu*. Barcelona: Secció de Cultura.

Ajuntament de Barcelona (1938). *Escola del Mar*. Barcelona: Conselleria-Regidoria de Cultura.

Alcocer, F. (1559). *Tratado del juego*. Salamanca: Impr. de su Majestad.

Althusser, L. (1974). *Escritos*. Barcelona: Laia.

Althusser, L. (1989). *La filosofía como arma de la revolución*. México: Siglo XXI.

Amades, J. (1947). *Auca dels jocs de la mainada*. Barcelona: Tallers Hesperia.

Arano, S. (2009). El análisis de contenido: procesos, herramientas y perspectivas [en línia]. Dins Rovira, C., Codina, L. (dir.). *Máster en Documentación Digital*. Barcelona: Àrea de Ciències de la Documentación, Universitat Pompeu Fabra.

Atienza, E.; Van Dijk, T. (2009). Identidad social e ideología en libros de texto españoles de Ciencias Sociales. *Revista de Educación*, 353, 67-106.

Bain, L. (1975). The Hidden Curriculum in Physical Education. *Quest*, (24), 92-101

Bain, L. (2005). A Critical Analysis of the Hidden Curriculum in Physical Education. Dins Kirk, D.; Tinning, R., *Physical Education, Curriculum and Culture: Critical*

- Issues in the Contemporary Crisis*. (p. 19-34). London-New York-Philadelphia: The Falmer Press.
- Ballesteros, A. (1933). *El Método Decroly*. Madrid: Publicaciones de la Revista de Pedagogía.
- Bally, G. (1964). *El juego como expresión de libertad*. México: Fondo de Cultura Económica.
- Bantulà, J. (2005). El joc popular i tradicional als segles XVI i XVII: revisió des d'una perspectiva taxonòmica. *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 8, 134-146.
- Bantulà, J. (2006a). *Joc Motor Tradicional: Estudi taxonòmic i comparatiu [tesi doctoral]*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Bantulà, J. (2006b). La introducció dels jocs populars i tradicionals en l'educació escolar dels infants. *Temps d'Educació*, 30, 235-247.
- Bantulà, J. (2006c). Los estudios socioculturales sobre el juego tradicional: una revisión taxonómica. *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 2, 19-42.
- Bantulà, J.; Vilanou, C. (2009). Joc, humanisme i pedagogia: la virtut de l'eutrapèlia. *Aloma*, 25, 53-89.
- Barón, J. (2009). *Chess in education research summary. Traducción castellana*. Disponible a: <http://www.ajedrezescolar.es/2009/indice-descarga-y-audio-sumario-investigacion-ajedrez-educacion-ferguson/> [Consultat el 3 d'octubre de 2016]
- Benavides, J. (2008). Una aproximación interdisciplinar del análisis crítico del discurso (ACD) al estudio de la historia. *Rhec*, 11, 7-29.
- Beuchot, M. (1999). *Heurística y Hermenéutica*. México: UNAM.
- Beuchot, M. (2000). *Tratado de hermenéutica analógica*. México: Itaca.

- Beuchot, M. (2015). Elementos esenciales de una hermenéutica analógica. *Diánoia*, 60(74), 127-145.
- Beuchot, M.; Primero, L. (2006). *La Hermenéutica Analógica de la Pedagogía de lo Cotidiano*. México: Primero ed.
- Blanco, R. (1906). *Tratado elemental de pedagogía*. Madrid: Imp. de la Revista de Archivos.
- Bovet, P. (1922). *El instinto luchador*. Madrid: Francisco Beltrán.
- Bowen, J. (1976). *Historia de la Educación Occidental* (vol. 1). Barcelona: Herder.
- Bowen, J. (1979). *Historia de la Educación Occidental* (vol. 2). Barcelona: Herder.
- Brasó, J. (2007). *Disseny d'un test d'escacs per a nens de 9 a 12 anys [Treball de recerca de doctorat]*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Bellaterra.
- Brasó, J. (2010a). El poder dels escacs. *Docusport*, 20, 17.
- Brasó, J. (2010b). *Escacs i aprenentatge*. Girona: Papers on Demand.
- Brasó, J. (2014a). Diseño y validación de un test de ajedrez para niños de 9 a 12 años. *Ágora para la Educación Física y el Deporte*, 1(16), 18-35.
- Brasó, J. (2014b). Inicios del ajedrez en la prensa y en las publicaciones deportivas en España (1861-1915). *Recorde: Revista de Història do Esporte*, 7(1), 1-34.
- Brasó, J. (2014c). L'anunci publicitari d'un projecte educatiu: Organització d'un torneig del joc popular del rescat o marro. *Lecturas: Educación Física y Deportes*, 19(196). Disponible a: <http://www.efdeportes.com/efd196/torneig-del-joc-popular-del-rescat-o-marro.htm> [Consulta el 10 d'octubre de 2016]
- Brasó, J. (2015). Thomas Arnold, Pere Vergés i els jocs organitzats. Els escacs, un projecte educatiu a l'Escola del Mar (1922-1938). *Temps d'Educació*, 49, 135-163.
- Brasó, J. (2016a). Las primeras revistas de ajedrez en España. Estudio de los contenidos de tres revistas (1862-1930). *RECORDE. Revista de Història do Esporte*, 9(2), 1-19.

- Brasó, J. (2016b). Los inicios de la mujer en la práctica del ajedrez en España. *Investigaciones Feministas*, 7(2), 331-354.
- Brasó, J. (2016c). Los libros de ajedrez en España (1900-1939): Repertorio bibliográfico y estudio bibliométrico. *Anales de Documentación*, 19(1), 1-17.
- Brasó, J. (2017). Los libros de ajedrez en España (c. 1770-1899): Bibliografía histórica. *Investigación Bibliotecológica*. [en premsa]
- Brasó, J.; Brasó, M. (2016). Correlation between chess test (T23) and different characteristics of the participants: amount of practice, perception of their position in the group, academic average and gender. *Mitteilungen Klosterneuburg*, 66(8), 36-44.
- Brasó, J.; Collell, X. (2016). El joc popular de la Xarranca. Estudi a través dels llibres i del folklore català. Possibles aplicacions en l'àmbit escolar. *REIRE. Revista d'Innovació i Recerca en Educació*, 9(2), 82-105.
- Brasó, J.; Torrebadella, X. (2014). El joc del 'rescat' a Catalunya. Un projecte educatiu a l'Escola del Mar de Pere Vergés. *Temps d'Educació*, 47, 191-212.
- Brasó, J.; Torrebadella, X. (2015). El joc del 'rescat' en el procés constituent de l'esport contemporani a Catalunya (1900-1926). *Aloma: Revista de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport*, 33(1), 79-91.
- Brasó, J.; Torrebadella, X. (2015). El marro, un juego tradicional y popular en la educación física española (1807-1936). *Revista Complutense de Educación*, 26(3), 697-719.
- Brasó, J.; Torrebadella, X. (2015). Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades en funció de la seva lògica interna i del gènere dels practicants (1674-1947). *REIRE. Revista d'Innovació i Recerca en Educació*, 8(2), 18-42.

- Brasó, J.; Torrebadella, X. (2016). Investigación-acción y método de proyectos en educación física: organización de un torneo de marro. *Estudios Pedagógicos*, 42(2), 21-37.
- Brasó, J.; Torrebadella, X. (en premsa). Reflexiones para re(formular) un educación física crítica. *Revista Internacional de Medicina y Ciencias de la Actividad Física y el Deporte. RIMCAFD*. Disponible a:
<http://cdeporte.rediris.es/revista/inpress/artreflexiones953.pdf> [Consulta el 17 de març de 2017]
- Buytendijk. (1935). *El juego y su significado*. Madrid: Revista de Occidente.
- Cabezas, J. A. (1980). Manjón y Giner de los Ríos, los dos grandes de la moderna pedagogía española. *Cuadernos de Pensamiento*, 3, 83-100.
- Caillois, R. (1958). *Teoría de los Juegos*. Barcelona: Seix Barral.
- Caillois, R. (1986). *Los juegos y los hombres*. México: Fondo de Cultura Económica.
- Carr, W. (1990). *Hacia una ciencia crítica de la educación*. Barcelona: Laertes.
- Cayuela, S. (2015). Cómo aplicar el concepto de biopolítica en ciencias sociales: apuntes para una propuesta metodológica apuntes para una propuesta metodológica *Sociología Histórica*, 5, 363-387.
- Chomsky, N. (2000). *Actos de agresión*. Barcelona: Crítica.
- Chomsky, N. (2004). *Secretos, mentiras y democracia*. Madrid: Siglo XXI.
- Chomsky, N. (2005). *L'Educació*. Barcelona: Columna.
- Chomsky, N. (2008). La democracia del espectador. Dins N. Chomsky; I. Ramonet, *Cómo nos venden la moto*. (7-48). Barcelona: Icaria.
- Claparède, E. (1927). *Psicología del niño y pedagogía experimental*. Madrid: Francisco Beltrán.

- Cornejo, J. (1891). *Gimnástica Intelectual ó sea Egercicio práctico de los Juegos de Ajedrez y Damas para conseguir el desarrollo de las Facultades intelectuales*. Sevilla: [Ms. 7221]. Biblioteca de Catalunya.
- Covarrubias, P. (1543). *Remedio de jugadores*. Barcelona: Iuan de Junta.
- Decroly, O.; Monchamp, E. (2002). *El juego educativo: iniciación a la actividad intelectual y motriz*. Madrid: Morata.
- Diem, C. (1966). *Historia de los Deportes*. Barcelona: Luis Caralt.
- Díez, I. (2000). Las bio-bibliografías. Estado actual y metodología. *Cuadernos de documentación multimedia*, 10, 67-77
- Dilthey, W. (2000). Dos escritos sobre hermenéutica. Madrid: ISTMO
- Dunning, E. (2003). *El fenómeno deportivo*. Barcelona: Paidotribo.
- Durkheim, E. (2013). *Educación y sociología*. Barcelona: Península.
- Dussel, E. (8 novembre de 2012). Enrique Dussel: "El individuo siempre fue comunidad". Disponible a: <https://www.youtube.com/watch?v=xxWNOSIjfUA>
[Consulta: 1 desembre 2016]
- Dussel, E. (2016). *Filosofías del Sur. Descolonización y transmodernidad*. México: Akal.
- Elias, N.; Dunning, E. (1986). *Deporte y ocio en el proceso de la civilización*. México: Fondo de Cultura Económica.
- Elschenbroich, D. (1979). *El juego de los niños. Estudios sobre la génesis de la infancia*. Bilbao: Zero.
- Escuela del Mar (1927). *Pestalozzi. Comentarios de su vida y su obra. Trabajo leído por el Director de la Escuela del Mar a los padres...* Barcelona: Publicaciones de la Escuela del Mar.

- Fernández, J.; Pallarés, M.; Gairín, J. (2010) Material didáctico, con recursos de ajedrez, para la enseñanza de las matemáticas. *Uno. Revista de matemáticas*, 54, 103-120.
- Ferrer, F. (1990). *L'Escola Moderna. Explicació pòstuma i abast de l'ensenyament racionalista*. Vic: Eumo.
- Ferrière, A. (1927). *La práctica de la escuela activa. Experiencias y orientaciones*. Madrid: Francisco Beltrán.
- Foucault, M. (2005). *Vigilar y castigar*. Madrid: Siglo XXI.
- Foucault, M. (2008). *El Orden del discurso*. Barcelona: Tusquets.
- Freire, P. (1972). *La educación como práctica de la libertad*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- Freire, P. (1973). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Seabury Press.
- Gadamer, H. (1992). *La historia del concepto como filosofía: Verdad y método*. Salamanca: Sígueme.
- Gairín, J.; Fernández, J. (2010). Enseñar matemáticas con recursos de ajedrez. *Tendencias pedagógicas*, 15, 57-90.
- García, F. (2001). *Educando desde el Ajedrez*. Barcelona: Paidotribo.
- García, M. (1901). Procedimientos psico-físicos. *Escuela Moderna*, 21(1), 36-46.
- García, M. (2002). La educación, actividad interpretativa. *Hermenéutica y Filosofía de la educación*. Madrid: Dykinson.
- Garrido, M. (2002). F(2002). Fundamentos del análisis documental. Dins: López, J. (coord). *Manual de Ciencias de la Documentación*. Madrid: Pirámide, 337-357.
- Garvey, C. (1977). *El juego infantil*. Madrid: Morata.
- Garzón, J.; Alió, J.; Artigas, M. (2012). *NEBEA. Nuevo Ensayo de Bibliografía Española de Ajedrez. 1238-1938. Con apuntes para la historia del ajedrez español*. Valencia: Romeditors.
- Giroux, H. (2004). *Teoría y resistencia en educación*. México: Siglo XXI.

- Giroux, H. (2013). Una pedagogía de la resistencia en la edad del capitalismo de casino. *Con-Ciencia Social*, 17, 55-71.
- González, J. A. (1993). *Tractatus Ludorum: una antropología del juego*. Barcelona: Antrophos.
- González-Agàpito, J. (1978). *Bibliografía de la Renovació Pedagògica (1900-1939)*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- González-Agàpito, J. (1992). *L'Escola Nova Catalana. 1900-1939*. Vic: Eumo.
- González-Valerio, M.; Rivara, G.; Rivero, P. (coord.) (2004). *Entre hermenéuticas*. Mèxic: UNAM.
- Gutiérrez, M. (2004). La bondad del juego, pero... *Escuela Abierta*, 7, 153-182.
- Guzmán, P. (1614). *Bienes de el honesto trabajo y daños de la ociosidad: en ocho discursos*. Madrid: Imprenta Real.
- Habermas, J. (1982). *Conocimiento e interés*. Madrid: Taurus.
- Habermas, J. (1986). *Historia y crítica de la opinión pública*. México: Gustavo Gili.
- Habermas, J. (1987). *Coneixement i interès*. Barcelona: Edicions 62.
- Habermas, J. (2010). *Ciencia y técnica como 'ideología'*. Madrid: Tecnos.
- Heidegger, M. (1980). *Ser y tiempo*. Mèxic: FCE.
- Holt, J. (1977). *El fracaso de la escuela*. Alianza: Madrid
- Huizinga, J. (1972). *Homo ludens* (6 ed.). Madrid: Alianza.
- Huizinga, J. (2008). *Homo ludens*. Madrid: Alianza.
- Illich, I. (1974). *La sociedad desescolarizada*. Barcelona: Barral.
- Kant, I. (2003). *Pedagogía*. Madrid: Akal.
- Kemmis, S. (1990). Introducción. Dins Carr, W., *Hacia una ciencia crítica de la educación*. Barcelona: Laertes, 7.
- Kirk, D. (1990). *Educación física y currículum*. Valencia: Universitat de Valencia.

- Kirk, D. (1992). Physical education, discourse and ideology: Bringing the hidden curriculum into view. *Quest*, 44, p. 35-56.
- Kovacic, D. (2012). Ajedrez en las escuelas. Una buena movida. *Psiencia*, 29-41.
- La antigua Escuela del Mar de Barcelona (1953). *Revista de Educación*, 6, 52-53.
- La nostra biblioteca (1934). *Garbí*, 9, 11-13.
- Lagardera, F. [dir.] (1999): *Diccionario Paidotribo de la Actividad Física y el Deporte*.
Barcelona: Paiotribo.
- Latorre, A. (2003). *Conocer y cambiar la práctica educativa*. Barcelona: Graó.
- Lavega, P. (2000). *Los juegos y deportes populares-tradicionales*. Barcelona: INDE.
- Lerena, C. (1976). *Escuela, ideología y clases sociales en España*. Madrid: Ariel.
- Lerena, C. (1983). *Reprimir y Liberar*. Madrid: Akal.
- Llull, R. (1972). *Doctrina pueril*. Barcelona: Barcino.
- López, P. (2009). Construcción y validación de una prueba para medir conocimientos matemáticos. *Horizontes Pedagógicos*, 11(1), 29-37.
- Lozano, C. (1980). *La Escolarización. Historia de la Enseñanza*. Barcelona: Montesinos.
- Manjón, A. (1973). *Diario del P. Manjón: 1895-1905*. Madrid: Católica.
- Marcuse, H. (1993). *El hombre unidimensional*. Barcelona: Planeta.
- Martorell, A. (1965). *Como realizar practicamente una escuela nueva*. Barcelona: Nova Terra.
- Marx, K.; Engels, F. (1969). *La ideología Alemana*. Barcelona: Edicions 62.
- Marx, K.; Engels, F. (2011). *Karl Marx. El manifiesto comunista*. España: Globus.
- Marx, K.; Weber, M.; Durkheim, E. (2006). *Sociología y Educación*. Madrid: Morata.
- Masclans, F. (1 gener 1928). El ajedrez en la escuela. *El Magisterio Español*, LXII (7998), 187-188.

- Matute, Á. (1999). *Heurística e historia*. México: UNAM.
- Mehl, J. (1990). *Les jeux au royaume de France: du XIIIe au début du XVIe siècle*.
París: Fayard.
- Moll, J. (1985). *Métodos de estudio de la obra literaria*. Madrid: Taurus.
- Monlau, P. (1856). *Diccionario etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Imp. y estereotipia de M. Rivadeneyra.
- Moreno, A. (1934). Cròniques. *Garbí*, 9, 7.
- Moreu, A.; Prats, E. (2010). *La educación revisitada*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Morillas, C. (1990). Huizinga-Caillois: Variaciones sobre una visión antropológica del juego. *Enrahonar*, 16, 11-39.
- Noticiari (1933). *Garbí*, 2, 26.
- Noticiari (1934a). *Garbí*, 4, 25-26.
- Noticiari (1934b). *Garbí*, 5, 29.
- Noticiari. Notes generals (1936). *Garbí*, 20, 29-30.
- Noticias (1896). *Revista Internacional de Ajedrez*, 4, 51-53.
- Ortega, J. (2004). *La rebelión de las masas*. Barcelona: RBA.
- Paluzié, J. (1912). *Primer ensayo de bibliografía española de ajedrez*. Barcelona: Hijos de Paluzié.
- Paluzié, J. (1921). *Manual de Ajedrez. Parte sexta (última)*. Miscelanea. Barcelona: s.e.
- Paluzié, J. (1943). *Catálogo de la exposición bibliográfica de ajedrez*. Barcelona: Casa Provincial de la Caridad.
- Parlebas, P. (2001). *Juegos, deporte y sociedades. Léxico de praxeología motriz*.
Barcelona: Paidotribo.

- Parlebas, P. (2003). Le destin des jeux: Héritage et filiation. *Socio-Anthropologie*, (13), 1-9.
- Payà, A. (2007). *La actividad lúdica en la historia de la educación española contemporánea [tesis doctoral]*. Valencia: Universitat de Valencia.
- Payà, A. (2013). Aprender deleitando. El juego infantil en la pedagogía española del siglo XX. *Bordón*, 65(1), 37-46.
- Payà, A. (2014). Juego, juguete y educación en la pedagogía española contemporánea. *Espacios en blanco*, 24(1), 107-126.
- Pelegrín, A. (1984). *Cada cual atiende su juego*. Madrid: Cincel.
- Pelegrín, A. (1992). *Juegos y poesía popular en la literatura infantil y juvenil (1750-1987) [tesis doctoral]*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid. Facultad de Filología.
- Pelegrín, A. (1996). Monográfico. Gesto, juego, cultura. *Revista de Educación*, 311, 77-99.
- Pereira, J.; Capó, G.; Torrebadella, X.; Brasó, J. (2014). Reglament del joc del rescat, riscat o marro. *Lecturas: Educación Física y Deportes*, 19(199). Disponible a: <http://www.efdeportes.com/efd199/reglament-del-joc-del-rescat-o-marro.htm>
[Consulta: 10 de novembre de 2016]
- Rabaté, C. (1993-94). Juegos y educación en algunas revistas infantiles madrileñas de mediados del siglo XIX. *Historia de la Educación*, (12-13), 365-382.
- Ramonet, I. (1998). Prólogo. Dins Sánchez, J. M. [coord.], *Pensamiento crítico vs. Pensamiento único*. Madrid: Debate, 15-17.
- Reimer, E. (1986). *La Escuela ha muerto*. Madrid: Labor.
- Riera, J. (2005). *Habilidades en el Deporte*. Barcelona: INDE.

- Rios, M. (2009). Johan Huizinga (1872-1945): Ideal caballeresco, juego y cultura. *Casa del tiempo*, 1(9), 71-80.
- Robin, P. (1981). *Manifiesto a los partidarios de la educación integral*. Barcelona: Calamus.
- Rodríguez, G.; Gil, J.; Garcia, E. (1996). *Metodología de la investigación educativa*. Granada: Aljibe.
- Saladrigas, R. (1973). *L'Escola del Mar i la renovació pedagògica a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- Sánchez, A. (2006). *Hermenéutica analógica y filosofía actual*. Potosí: Editorial Universitaria Potosina.
- Santoro, O. (2010). ¿Es el ajedrez un deporte? *ISDe Sports Magazine-Revista de entrenamiento*, 2(7), 1-6.
- Sarmiento, M. (1789). Discurso. Sobre el método que debía guardarse en la primera educación de la juventud para que sin tanto estudiar de memoria ya la letra tuviesen mayores adelantamientos. Dins Valladares, A.; López, I. [ed.], *Semanario erudito: que comprehende varias obras inéditas, críticas, morales, instructivas, políticas... de nuestros mejores autores antiguos y modernos*, 19, 167-256. Madrid: s.e.
- Schiller, F. (1928). *La educación estética del hombre*. Madrid: Calpe.
- Schleiermacher, F. (1988). General theory and art of interpretation. Dins Mueller-Vollmer, K. (ed.) *The Hermeneutics Reader*. Nova York: Continuum, p. 86.
- Simón, J. (1971). *La Bibliografía: concepto y aplicaciones*. Barcelona: Planeta
- Soler, J. (2009). *La renovació pedagògica durant el segle XX. La cruïlla catalana: dinamisme i tensions [tesi doctoral]*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Stuart, J. (1970). *Sobre la libertad*. Madrid: Alianza.
- Stuart, J. (2002). *El utilitarismo*. Madrid: Alianza.

- TERMCAT, centre de terminologia (2010). *Diccionari general de l'esport*. Barcelona: TERMCAT, Centre de terminología.
- Torrebadella, X. (2009). *Contribución a la historia de la educación física en España. Estudio bio-bibliográfico en torno a la educación física y el deporte (1800-1939) [tesi doctoral]*. Lleida: Universitat de Lleida.
- Torrebadella, X. (2011). *Repertorio bibliográfico inédito de la educación física y el deporte en España (1800-1939)*. Madrid: Fundación Universitaria Española.
- Torrebadella, X. (2016). Francisco Ferrer Guardia, postmoderno avanzado y precursor de la educación física crítica. Análisis y reflexión para un giro didáctico. *Educación*, 52(1), 1-23.
- Torrebadella, X.; Brasó, J. (2014). El juego del marro. Análisis de la lógica interna y posibilidades educativas. *Tándem. Didáctica de la Educación Física*, 45, 75-79.
- Velasco, A. (2000). *Tradiciones naturalistas y hermenéuticas en la filosofía de las ciencias sociales*. México: UNAM.
- Ventalló, J. (1970). *Les escoles populars ahir i avui*. Barcelona: Nova Terra.
- Vicente, M. (1997). Poder y cuerpo: El (incontestable) mito de la relación entre ejercicio físico y salud. *Educación Física y Ciencia*, 3(2), 7-19.
- Vicente, M. (2005). El cuerpo de la educación física: dialéctica de la diferencia. *Revista Iberoamericana de Educación*, 39, 53-72.
- Vicente, M. (2007a). El cuerpo sin escuela: proyecto de supresión de la educación física escolar y qué hacer con su detritus. *Ágora para la educación física y el deporte* (4-5), 57-90.
- Vicente, M. (2007b). La construcción de una ética médico-deportiva de sujeción: el cuerpo preso de la vida saludable. *Salud Pública de México*, 49(1), 71-78.

- Vilanou, C. (1997). *A propòsit de la presència de Goethe en la pedagogia de Pere Vergés*. Barcelona: Societat Catalana de Pedagogia. Institut d'Estudis Catalans.
- Vilanou, C. (1998). La pedagogia de Pere Vergés: un vitalisme espiritualista ludicoestètic. Dins J. González-Agàpito [coord.], *Pere Vergés i Farrés (1896-1970)*. (79-101). Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Vilanou, C. (2006). Historia conceptual e historia intelectual. *Ars Brevis*, 12, 165-190
- Vilanou, C. (2008). Humanismo, formación y hermenéutica: la memoria “a priori” pedagógico. Dins Esteban, J. (ed.). *Cultura, hermenéutica y educación*. Valladolid: UEMC, 73-87.
- Vilanou, C. (2013). La Doctrina Pueril de Lulio: una enciclopedia escolar del siglo XIII. *Educación XXI*, 16(2), 97-114.
- Vilanou, C.; Laudo, X. (2014). La historia conceptual en la historiografía de la educación: Hacia una historia del pensamiento pedagógico. *Encuentros*, 15, 161-180.
- Vilar, G. (1998). *Hermenèutica i estructuralisme: llenguatge i poder*. Barcelona: EDIUOC.
- Viusà, D. (1934). Cròniques. *Garbí*, 9, 8.
- Wagensberg, J. (1998). *Ideas para la imaginación impura*. Barcelona: Tusquets.

9. Annexos

En aquest apartat s'inclouen els articles que conformen la tesi. Tenint en compte que s'han inserit els arxius publicats a les diverses revistes, la numeració, per tant, de les pàgines és diferent en cada cas. De tota manera, a l'inici de cada article s'han introduït les dades bàsiques de l'article i de la publicació corresponent⁴⁸.

⁴⁸S'inclouen també les indexacions de cada revista, les quals s'han extret de les informacions de la publicació corresponent.

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Annexos de la tesi: El joc, un element clau per la història de la renovació pedagògica

Autor:

Jordi Brasó i Rius

Tutor de la tesi:

Dr. Conrad Vilanou i Torrano

Directors de la tesi:

Dr. Conrad Vilanou i Torrano

Dr. Xavier Torrebadella i Flix

Universitat de Barcelona. Facultat d'Educació
Departament de Teoria i Història de l'Educació
Programa de Doctorat: Educació i Societat, 2017

Articles que formen la tesi per compendi

A la següent taula es detallen els articles que conformen la tesi –ordenats pel seu ordre d’aparició–, la revista, l’ISSN, el lloc de publicació, les indexacions en què apareix⁴⁹ i el grup i puntuació màxima possible de cadascun dels estudis segons el que estipula la Facultat d’Educació de la Universitat de Barcelona a la *Normativa de la Comissió Acadèmica del Programa per a la presentació de tesis doctorals com a compendi de publicacions (Aprovada per la Comissió Acadèmica del programa el 28 de gener de 2015)*, la qual proposa 20 punts com a requisit mínim per a poder optar al grau de doctor.

n.	Article	Revista / ISSN / Lloc	Indexacions	Grup
1	Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades en funció de la seva lògica interna i del gènere dels practicants (1674-1947)	<i>REIRE. Revista d’Innovació i Recerca en Educació</i> (2013-2255). Barcelona	DICE, LATINDEX, MIAR, RESH, IN-RECS, CIRC, GOOGLE SCHOLAR, PROQUEST, REDINED, ULRICH, DIALNET, DOAJ, DULCINEA, JOURNALTOCS	B
2	El joc popular de la Xarranca. Estudi a través dels llibres i del folklore català. Possibles aplicacions en l’àmbit escolar	<i>REIRE. Revista d’Innovació i Recerca en Educació</i> (2013-2255). Barcelona	DICE, LATINDEX, MIAR, RESH, IN-RECS, CIRC, GOOGLE SCHOLAR, PROQUEST, REDINED, ULRICH, DIALNET, DOAJ, DULCINEA, JOURNALTOCS	B
3	Inicios del ajedrez en la prensa y en las publicaciones deportivas en España (1861-1915)	<i>Recorde: Revista de História do Esporte</i> (1982-8985). Brasil	DIALNET, DOAJ, DRJI, EZB, E-REVISTAS, FONTE ACADÊMICA, GENAMICS, GEODADOS, HAPI, LATINDEX, LIVRE!, CAPES, PRISMA, SOCIOLOGICAL ABSTRACTS, SPORTDISCUS/EBSCO, SUMÁRIOS DE REVISTAS BRASILEIRAS I V-LIB	C
4	Las primeras revistas de ajedrez en España. Estudio de los contenidos de tres revistas (1862-1930)	<i>Recorde: Revista de História do Esporte</i> (1982-8985). Brasil	DIALNET, DOAJ, DRJI, EZB, E-REVISTAS, FONTE ACADÊMICA, GENAMICS, GEODADOS, HAPI, LATINDEX, LIVRE!, CAPES, PRISMA, SOCIOLOGICAL ABSTRACTS, SPORTDISCUS / EBSCO, SUMÁRIOS DE REVISTAS BRASILEIRAS I V-LIB	C
5	Los libros de ajedrez en España (c. 1770-1899): Bibliografía histórica.	Investigación Bibliotecológica (0187-358X). Mèxic	THOMSON REUTERS WEB OF SCIENCE, SSCI, ÍNDICE DE REVISTAS MEXICANAS DE INVESTIGACIÓN CIENTÍFICA Y TECNOLÓGICA DEL CONACYT, ELSEVIER, JCR, SCIELO, SCIELO CITATION INDEX, SCOPUS, CSIC E-REVIST@S, CLASE, INFOBILA, DOAJ, LISA, LISTA FULL TEXT, LATINDEX .	A

⁴⁹A l’inici de cada article es detallen totes les bases de dades en les quals està indexada la revista corresponent, segons les informacions de la pròpia publicació.

6	Los libros de ajedrez en España (1900-1939): Repertorio bibliográfico y estudio bibliométrico	<i>Anales de Documentación</i> (1697-7904). Múrcia	EMERGING SOURCES CITATION INDEX (THOMSON REUTERS), SCOPUS, LISA, LISTA, ERIH PLUS, LATINDEX-CATÁLOGO, LATINDEX-DIRECTORIO, DOAJ, ISOC, E-LIS, REDALYC, RECYT, E-REVIST@AS	B
7	El marro, un juego tradicional y popular en la educación física española	<i>Revista Complutense de Educación</i> (1130-2496). Madrid	SCOPUS I EMERGING SOURCES CITATION INDEX (THOMSON REUTERS)	B
8	El joc del 'rescat' en el procés constituent de l'esport contemporani a Catalunya (1900-1926)	<i>Aloma: Revista de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport</i> (1138-3194). Barcelona	IN-RECS 2011, CARHUS PLUS+ 2014, MIAR 2012, DICE, CIRC, LATINDEX, DIALNET, PSICODOC, ISOC, GOOGLE SCHOLAR	B
9	El joc del 'rescat' a Catalunya. Un projecte educatiu a l'Escola del Mar de Pere Vergés	<i>Temps d'Educació</i> (2014-7627). Barcelona	CARHUS PLUS+ 2014, ISOC, IN-RECS, LATINDEX, DIALNET, ERIH, FRANCIS-INIST, SOCIOLOGICAL ABSTRACTS	B
10	Thomas Arnold, Pere Vergés i els jocs organitzats. Els escacs, un projecte educatiu a l'Escola del Mar (1922-1938)	<i>Temps d'Educació</i> (2014-7627). Barcelona	CARHUS PLUS+ 2014, ISOC, IN-RECS, LATINDEX, DIALNET, ERIH, FRANCIS-INIST, SOCIOLOGICAL ABSTRACTS	B
11	El juego del marro. Análisis de la lógica interna y posibilidades educativas	<i>Tándem. Didáctica de la Educación Física</i> (2014-4768). Barcelona	CARHUS PLUS+ 2014, CINDOC, DIALNET, DICE, ERIH, IN-RECS, LATINDEX, REDINED I RESH	B
12	Investigación-acción y método de proyectos en educación física: organización de un torneo de marro	<i>Estudios Pedagógicos</i> (0718-0705). Chile	ACADEMIC ONE FILE, CLASE DIALNET, DIRECTORY OF OPEN ACCESS SCHOLARLY JOURNALS IN EDUCATION, DOAJ, EBSCO, EDUCATOR'S REFERENCE COMPLETE, EQUIPU, GOOGLE ACADÉMICO, LATINDEX (DIRECTORIO Y CATÁLOGO), INFORME (REVISTAS EN ESPAÑOL), INFOTRAC CUSTOM, IBR, IBZ, REDALYC, UACH, SCIELO I SCOPUS.	B
13	Diseño y validación de un test de ajedrez -T23- para niños de 9 a 12 años	<i>Ágora para la EF y el Deportes</i> (1989-7200). Valladolid	ACADEMIC JOURNALS DATABASE, DULCINEA, AERA SIG, COPAC, CREDI/OEI, DIALNET, DICE, DOAJ, DULCINEA, EBSCO, E-REVIST@AS, EMERGING SOURCES CITATION INDEX (THOMSON REUTERS), ERGO, GFMER, IRESIE, HERACLES, ISOC, LATINDEX, LIBSEARCH, MIAR, MVSL, WORLDCAT, OPEN J-GATE, PKP, REBIUN, REDIREF, SCIENCE-GATE, SCIENTIFIC COMMONS, SOCHOL@R, SUDOC, ULRICHS I ZDB	B
14	Escola i gamificació als inicis del s. XX: Pere Vergés i el seu model lúdico-pedagògic	En revisió	-	0

9.1. **Article 1: Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades en funció de la seva lògica interna i del gènere dels practicants (1674-1947) [p. 18-42]**

Cita:

Brasó, J.; Torredadella, X. (2015). Anàlisi i classificació dels jocs de la infància de Joan Amades en funció de la seva lògica interna i del gènere dels practicants (1674-1947). *REIRE. Revista d'Innovació i Recerca en Educació*, 8(2), 18-42. Doi:10.1344/reire2015.8.2.

Disponible a:

<http://revistes.ub.edu/index.php/REIRE/article/view/reire2015.8.2822/17283>

La revista *REIRE. Revista d'Innovació i Recerca en Educació* (ISSN: 2013-2255) està reconeguda per la UB i indexada a: DICE, LATINDEX, MIAR, RESH, IN-RECS, CIRC, GOOGLE SCHOLAR, PROQUEST, REDINED, ULRICHS, DIALNET, DOAJ, DULCINEA, JOURNALTOCS

9.2. Article 2: El joc popular de la Xarranca. Estudi a través dels llibres i del folklore català. Possibles aplicacions en l'àmbit escolar [p. 82-105]

Cita:

Brasó, J.; Collell, X. (2016). El joc popular de la Xarranca. Estudi a través dels llibres i del folklore català. Possibles aplicacions en l'àmbit escolar. *REIRE. Revista d'Innovació i Recerca en Educació*, 9(2), 82-105. Doi: 10.1344/reire2016.9.2926.

Disponible a:

<http://revistes.ub.edu/index.php/REIRE/article/viewFile/reire2016.9.2926/19221>

La revista *REIRE. Revista d'Innovació i Recerca en Educació* (ISSN: 2013-2255) està indexada a: DICE, LATINDEX, MIAR, RESH, IN-RECS, CIRC, GOOGLE SCHOLAR, PROQUEST, REDINED, ULRICHS, DIALNET, DOAJ, DULCINEA, JOURNALTOCS

9.3. **Article 3: Inicios del ajedrez en la prensa y en las publicaciones deportivas en España (1861-1915) [p. 1-34]**

Cita:

Brasó, J. (2014). Inicios del ajedrez en la prensa y en las publicaciones deportivas en España (1861-1915). *Recorde: Revista de História do Esporte*, 7(1), 1-34.

Disponible a:

<https://revistas.ufrj.br/index.php/Recorde/article/view/1238/1170>

La revista *Recorde: Revista de História do Esporte* (ISSN: 1982-8985) està indexada a: DIALNET, DOAJ, DRJI, EZB, E-REVISTAS, FONTE ACADÊMICA, GENAMICS, GEODADOS, HAPI, LATINDEX, LIVRE!, CAPES, PRISMA, SOCIOLOGICAL ABSTRACTS, SPORTDISCUS/EBSCO, SUMÁRIOS DE REVISTAS BRASILEIRAS I V-LIB.

9.4. **Article 4: Las primeras revistas de ajedrez en España. Estudio de los contenidos de tres revistas (1862-1930) [p. 1-19]**

Cita:

Brasó, J. (2016). Las primeras revistas de ajedrez en España. Estudio de los contenidos de tres revistas (1862-1930). *Recorde: Revista de História do Esporte*, 9(2), 1-19.

Disponible a:

<https://revistas.ufrj.br/index.php/Recorde/article/view/5314/3900>

La revista *Recorde: Revista de História do Esporte* (ISSN: 1982-8985) està indexada a: DIALNET, DOAJ, DRJI, EZB, E-REVISTAS, FONTE ACADÊMICA, GENAMICS, GEODADOS, HAPI, LATINDEX, LIVRE!, CAPES, PRISMA, SOCIOLOGICAL ABSTRACTS, SPORTDISCUS/EBSCO, SUMÁRIOS DE REVISTAS BRASILEIRAS I V-LIB.

9.5. Article 5: Los libros de ajedrez en España (c. 1770-1899): Bibliografía histórica [p. 1-27]

[article en premsa]

Cita:

Brasó, J. (2017). Los libros de ajedrez en España (c. 1770-1899): Bibliografía histórica. *Investigación Bibliotecológica*.

La revista *Investigación Bibliotecológica* (ISSN: 0187-358X) està indexada a: THOMSON REUTERS WEB OF SCIENCE, SSCI, ÍNDICE DE REVISTAS MEXICANAS DE INVESTIGACIÓN CIENTÍFICA Y TECNOLÓGICA DEL CONACYT, ELSEVIER, JCR, SCIELO, SCIELO CITATION INDEX, SCOPUS, CSIC E-REVIST@S, CLASE, INFOBILA, DOAJ, LISA, LISTA FULL TEXT, LATINDEX .

9.6. **Article 6: Los libros de ajedrez en España (1900-1939): Repertorio bio-bibliográfico y estudio bibliométrico [p. 1-17]**

Cita:

Brasó, J. (2016). Los libros de ajedrez en España (1900-1939): Repertorio bio-bibliográfico y estudio bibliométrico. *Anales de Documentación*, 19(1), 1-17. Doi: 106018/analesdoc.19.1.247821.

Disponible a:

<http://revistas.um.es/analesdoc/article/view/247821/190911>

La Revista *Anales de Documentación* (ISSN: 1697-7904) està indexada a: WEB OF OF SCIENCE (THOMSON REUTERS), SCOPUS, LISA, LISTA, ERIH PLUS, LATINDEX-CATÁLOGO, LATINDEX-DIRECTORIO, DOAJ, ISOC, E-LIS, REDALYC, RECYT, E-REVIST@AS.

9.7. Article 7: El marro, un juego tradicional y popular en la educación física española [p. 697-719]

Cita:

Brasó, J.; Torrebadella, X. (2015). El marro, un juego tradicional y popular en la educación física española (1807-1936). *Revista Complutense de Educación*, 26(3), 697-719.

Disponible a:

<http://revistas.ucm.es/index.php/RCED/article/view/44680/46495>

La *Revista Complutense de Educación* (ISSN: 1130-2496) està indexada a: SCOPUS I EMERGING SOURCES CITATION INDEX (THOMSON REUTERS).

9.8. Article 8: El joc del ‘rescat’ en el procés constituent de l’esport contemporani a Catalunya (1900-1926) [p. 79-91]

Cita:

Brasó, J.; Torreadella, X. (2015). El joc del ‘rescat’ en el procés constituent de l’esport contemporani a Catalunya (1900-1926). *Aloma: Revista de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport*, 33(1), 79-91.

Disponible a:

<http://www.revistaaloma.net/index.php/aloma/article/view/245/160>

La Revista *Aloma: Revista de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport* (ISSN: 1138-3194) està indexada a: IN-RECS 2011, CARHUS PLUS+ 2012, MIAR 2012, DICE, CIRC, LATINDEX, DIALNET, PSICODOC, ISOC, GOOGLE SCHOLAR.

9.9. Article 9: El joc del ‘rescat’ a Catalunya. Un projecte educatiu a l’Escola del Mar de Pere Vergés [p. 191-212]

Cita:

Brasó, J.; Torreadella X. (2014). El joc del ‘rescat’ a Catalunya. Un projecte educatiu a l’Escola del Mar de Pere Vergés. *Temps d’Educació*, 47, 191-212.

Disponible a:

<http://www.publicacions.ub.edu/revistes/tempsdeducacio47/default.asp?articulo=1031&modo=abstract>

La revista *Temps d’Educació* (ISSN: 2014-7627) està indexada a: CARHUS PLUS+ 2014, ISOC, IN-RECS, LATINEX, DIALNET, ERIH, FRANCIS-INIST, SOCIOLOGICAL ABSTRACTS.

9.10. Article 10: Thomas Arnold, Pere Vergés i els jocs organitzats. Els escacs, un projecte educatiu a l'Escola del Mar (1922-1938) [p. 135-163]

Cita:

Brasó, J. (2015). Thomas Arnold, Pere Vergés i els jocs organitzats. Els escacs, un projecte educatiu a l'Escola del Mar (1922-1938). *Temps d'Educació*, 49, 135-163.

Disponible a:

<http://www.publicacions.ub.edu/revistes/tempsDEducacio49/default.asp?articulo=1124&modo=abstract>

La revista *Temps d'Educació* (ISSN: 2014-7627) està indexada a: CARHUS PLUS+ 2014, ISOC, IN-RECS, LATINEX, DIALNET, ERIH, FRANCIS-INIST, SOCIOLOGICAL ABSTRACTS.

9.11. Article 11: El juego del marro. Análisis de la lógica interna y posibilidades educativas [p. 75-79]

Cita:

Torreadella, X. i Brasó, J. (2014). El juego del marro. Análisis de la lógica interna y posibilidades educativas. *Tándem. Didáctica de la Educación Física*, 45, 75-79.

Disponible a:

<http://tandem.grao.com/revistas/tandem/045-actividades-en-el-medio-natural/el-juego-del-marro-analisis-de-la-logica-interna-y-posibilidades-educativas>

La revista *Tándem. Didáctica de la Educación Física* (ISSN: 2014-4768) està indexada a: CARHUS PLUS+ 2014, CINDOC, DIALNET, DICE, ERIH, IN-RECS, LATINDEX, REDINED I RESH.

9.12. Article 12: Investigación-acción y método de proyectos en educación física: organización de un torneo de marro [p. 21-37]

Cita:

Brasó, J.; Torrebadella, J. (2016). Investigación-acción y método de proyectos en educación física: organización de un torneo de marro. *Estudios Pedagógicos*, 42(2), 21-37. Doi: 10.4067/S0718-07052016000200002.

Disponible a:

http://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0718-07052016000200002&lng=es&nrm=iso

La revista Estudios Pedagógicos (ISSN: 0718-0705) està indexada a: ACADEMIC ONE FILE, CLASE DIALNET, DIRECTORY OF OPEN ACCESS SCHOLARLY JOURNALS IN EDUCATION, DOAJ, EBSCO, EDUCATOR'S REFERENCE COMPLETE, EQUIPU, GOOGLE ACADÉMICO, LATINDEX (DIRECTORIO Y CATÁLOGO), INFORME (REVISTAS EN ESPAÑOL), INFOTRAC CUSTOM, IBR, IBZ, REDALYC, UACH, SCIELO I SCOPUS.

9.13. Article 13: Diseño y validación de un test de ajedrez –T23– para niños de 9 a 12 años [p. 18-35]

Cita:

Brasó, J. (2014). Diseño y validación de un test de ajedrez –T23– para niños de 9 a 12 años. *Ágora para la EF y el Deportes*, 16(1), 18-35.

Disponible a:

http://agora-revista.blogs.uva.es/files/2014/05/agora_16_1b_braso.pdf

La revista *Ágora para la EF y el Deportes* (ISSN: 1989-7200) està indexada a: ACADEMIC JOURNALS DATABASE, DULCINEA, AERA SIG, COPAC, CREDI/OEI, DIALNET, DICE, DOAJ, DULCINEA, EBSCO, E-REVIST@AS, EMERGING SOURCES CITATION INDEX (THOMSON REUTERS), ERGO, GFMER, IRESIE, HERACLES, ISOC, LATINDEX, LIBSEARCH, MIAR, MVSL, WORLDCAT, OPEN J-GATE, PKP, REBIUN, REDIREF, SCIENCE-GATE, SCIENTIFIC COMMONS, SOCHOL@R, SUDOC, ULRICHS I ZDB.

9.14. Article 14: Escola i gamificació als inicis del s. XX: Pere Vergés i el seu model lúdico-pedagògic [p. 1-35]

Cita provisional:

Brasó, J. (Enviat per a possible publicació). Escola i gamificació als inicis del s. XX: Pere Vergés i el seu model lúdico-pedagògic. Estudi a través dels textos.